

E 124/3

IRODALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK KÖLCSEY LEVELEIBEN.

I. KAZINCZYHOZ ÍROTT LEVELEK.

ÍRTA
ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG
1910 JÚN. 8. TARTOTT ÜLÉSÉN BEMUTATTA

PAP KÁROLY.

DEBRECZEN SZAB. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.
1911—1213.

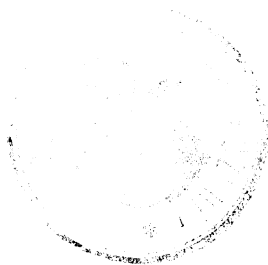

IRODALOMTÖRTÉNETI ☞ VONATKOZÁSOK ☞ KÖLCSEY LEVELEIBEN.

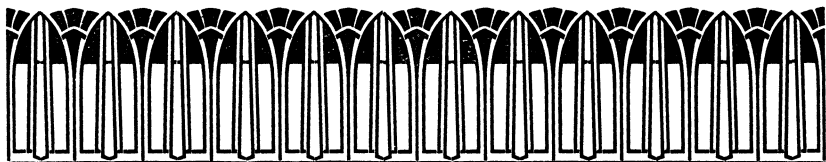
I. KAZINCZYHOZ ÍROTT LEVELEK.

ÍRTA
ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG
1910 JÚN. 8. TARTOTT ÜLÉSÉN BEMUTATTA

PAP KÁROLY.

DEBRECZEN SZAB. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.
1911—1913.

Jól ismert dolog, hogy a múlt század 20-as éveiben megindult s lassanként egész nemzetiségünket újjáteremtő renaissance vezető emberei közt nemcsak a legnemesebb, hanem egyszersmind a leggazdagabb szellemek egyike volt Kölcsey. Olyan gazdag és olyan sokoldalú, hogy mintegy több írótlátszik magában foglalni, innen: hogy akik véle foglalkoztak, pályájának más és más oldalát látták fontosabbnak. Mi ez alkalommal egy oly mozzanatára kívánjuk a figyelmet fölhívni, amelyet eddig alig méltatott figyelemre az irodalom, mindenestre jóval kevésbé, mint ahogy megérdemelte volna. Kölcsey *levélírói munkásságát* értem, amelyben szinte egyedül áll kortársai közt, mint aki — Kazinczy mellett — e részben is komoly értékekkel gyarapította irodalmunkat.

Igaz, hogy ő nem azok közül a mindég kész, finom és szellemes rögtönzők közül való, mint aminők a XVII. század híres francia levelezői, vagy később Voltaire (pedig soká, nagyon bámulta); sokkal inkább a Plinius, Buffon és Rousseau-féle karakterek sorába, akik bármily közvetlenül fejezték is ki magukat, lépten-nyomon érzik, hogy gondolataik formába öntése némi tusakodásba, sőt bizonyos művészi gondba került náluk, hogy magát a levélírást is épp oly komolyan fogták fel, mint bármely más mozzanatát írói tevékenységüknek.

De más a Kölcsey leveleinek a hangulatbeli, mondhatnók az *ethikai forrása és értéke* is, mint közelebbről az ő atyai barátjének, a Kazinczyénak. Amíg a mester ugyanis egy világfi hajlékonyságával, nagy műveltségének és ritka értelmi erejével

nek nem lankadó fogékonyságával mindég föltalálja magát, sohasem jó zavarba s könnyen önti a színes szóvirágokat és bókákat, nem egyszer a valót is föláldozva a szépért: Kölcsey az ilyenekhez igazában soha nem értett. Mindez azonban nála korántse valami kedélyi merevség, csupán mély és mindent átható morális lelkialkatának ösztönszerű megnyilatkozása... Hiszen ő, akinek a lelke csupa sympathiából volt alkotva, maga mondja barátaihoz írott leveleiben, hogy néki a sors-csapások, keserű kedélyhányódásai és irodalmi kellemetlenségei között egyetlen örök menedéke: szeretni és szeretttetni. Aki még írói pályáját is lelke ez alapérzéséből magyarázza, mert „nem előre föltett szándékból vegyültem literátoraink közé, — mondja Döbrenteynek, — de mivel szükségem volt barátra. S ifjúságunknak romlott seregében nem találhatván fel őket egyebütt, hanem literátoraink közt: ez pályámnak egész története“.

Ime ez magyarázza már azt is, hogy noha a hang és a hangulat a különböző személyekhez írott leveleiben nála is különböző, de uralkodó jellemvonása mindegyiknek ugyanaz; hogy az *igazság* és a *szeretet* utáni vágy lebeg mindig felettük, sőt hogy az első helyen áll még nagy megindulásai, komor és gyakori melancholiái között is. Valóban azt mondhatjuk, hogy amiként első nagy mesterének a francia Baylenek, úgy neki is csak az igazság kutatása és a jó feltalálása volt egyedüli célja, és hogy sem egyéni törekvéseiben, sem általános érdekű dolgaiban sohanem élt furfanggal, alakoskodással vagy olyan fogásokkal, amelyek egy pillanatra is kétes színben tűntethették volna föl jellemét.

Röviden: olyanok ezek a Kölcsey-féle levelek, mint egy komoly, emelkedett szellem társalgása, melyekben a tudással párosult nemes ízlés és a hízelgéstől ment nyájasság együtt, először szólalnak meg irodalmunkban. Egyetemes, tartalmi szempontból pedig a reformkor nagyszerű évtizedeinek legbecsesebb dokumentumai közül valók, mert tárgyuk megérint szinte mindent, ami akkor legjobbjainkat foglalkoztatta: a tudományosságot, amely szabályozottabb, a nyelvet és a költészetet, amely lelkesültebb volt, a közerkölcsiséget és a hit tárgyait, amelyek szabadabb szellemben vizsgáltattak, végre a megyei és országos viszonyokat, mely két sark körül for-

gott akkor az egész magyar politika. Szóval bennük: egy századnegyed egész logikája, stílje és eszményei, melyek az író magánkörülményeivel együtt jutnak az érdeklődők tudomására.

De nem lehet feladatunk, hogy ezeknek a leveleknek akár személyi, akár kortörténeti jelentőségét ez alkalommal bővebben fejtegetsük, csupán a bennük fölhalmozott becses adalékokból kívánunk egynehányat, az irodalomtörténetileg fontosabbakat kiemelni. Ezek pedig valamennyien a Kazinczyhoz írott levelekben fordulnak elő, amelyek Kölcsey költői és írói fejlődésének benső történetét, literátori terveit és reményeit, nyelvújító csatározásainak csaknem az egész fegyvertárát magukban foglalják. Hogy 1815-től kezdve miként fogja el — saját szavaival élve — a „recensensi düh“, míg végre magát a mestert is energikusan megbírálván, miatta és az „iliászi pör“ miatt aztán végképp elhidegednek egymástól.

Annál megkapóbb, mondhatni romantikus formák közt történt az első meleg kézfogásuk, amikor az ifjú, alig 18 éves Kölcsey elfogódott szívvel siet az „Orczyak és Rádayak barátját“ fölkeresni, hogy néki a „Magyarország régi mappáiról való tudós vetélkedésekben“ segítségére legyen. Csak egyszer látta még, a Csokonai temetésén, de azóta folyton varázsa alatt él s legfőbb vágya, hogy Debreczen és a kollégium minden villáma ellenére, a közelébe jusson. „Ezek azok, — mondja levele végén mintegy megkönnyebbülve, — amelyeket a T. Úrnak tudtára adni akartam, amelyek noha kevés figyelmet érdemelnek, örülök mégis, hogy most legalább egy fontosnak látszó dologgal állhattam a T. Úr elébe, melyet másként cselekedni nem bátorkodtam volna.¹ Megvallom ugyanis, hogy irigylem egy oly ifjúnak sorsát, mint Vitéz volt, aki egy Kazinczyt nyerhetett ifjúságában vezérül“. Ez a beköszöntő, amely mint látni fogjuk, tartalmánál fogva is figyelmet érdemel, nemcsak a széphalmi mester barátságát szerzi meg a csendes, méla deáknak, hanem egyúttal egy fényesnek indult írói pálya méltó fölavatását is jelenti.

De hogy a dolgok kapcsolatát kellőképp megérthessük, egy pár megvilágító szót előre kell bocsátnunk.

¹ Debreczenből 1808, május 19.

Magyarország első térképe.

1808 októberében történt, hogy Kazinczy, minden bizonynyal a korabeli kartografiai vívmányok hatása alatt,¹ egy cikket tesz közzé a Kulcsár-féle „Hazai és Külföldi Tudósításokban“ ezzel a címmel: „Melyik Magyarország első abrosza?“. S a cikkben, a nála mindég kész személyi vonatkozások finom beszövéssel elbeszéli, hogy nemrég (1805) Baváriából ezernél több mappát és rajzolatot kapott,² amelyek közül főleg három érdemel különösebb figyelmet. *Egy*, amely „középszer“, vagy

¹ A magyar térképírás ügye iránt ugyanis — korunktól eltekintve — talán sohasem mutatkozott akkora érdeklődés, mint épp a XVIII. század utolsó tizedeiben és a XIX. sz. elején, amely a már-már minden ponton fölpezsdült tudományos élet egyik legértékesebb jelensége. Hírlapjaink: a „Magyar Hirmondó“, „Kurir“, a „Hazai és Külföldi Tudósítások“ és a derék „Zeitschrift von und für Ungarn“ szakfolyóirat stb., a Mária Terézia és II. József korában végzett katonai és kataszteri fölmérések hatása alatt, nemcsak az ügy iránti érdeket tartják állandóan ébren, hanem lassankint maguk is egy egész térképgyűjteményhez juttatják előfizetőiket. Ekkor tájt jelenik meg a Görög Demeter „*Magyar Atlasza*“ (1802—11), amelyben régebbi és újabb felvételek alapján, úgy a saját, mint a tanítványai tollából mintegy 60 megyei térképet közöl... 1806—10-ig *Lipszky János* hessenhomburgi huszárszázados méri föl Magyarországnak csaknem az egészterületét, s mindenkép modern, (csillagászati és Δ -tani megfigyelések alapján készült) műveivel, amelyekhez a képeket már *Karacs Ferenc* metszi: közel félszázadra megszabja a magyar kartografiai törekvések irányát. Ugyancsak 1807-ben indul ki Salzburchból Austriának és hazánknek geográfiai alapokra fektetett újabb katonai felmérése. Viszont idehaza, a reális irány felülkerekedésével az iskolák tantervében is egyre fontosabb szerepet kezd játszani a szemléleti alapon nyugvó földrajz-tanítás. Így pl. Debreczenben, amelynek tanárai és tanítványai (a rézmetsző deákok) saját céljaikra magok készítenek egy kis kartografiai gyűjteményt, amelyről alább bővebben szözlünk.

Érthető hát, ha a széphalmi mester agyában most, egy csomó régi, magyar vonatkozású térkép fölé hajolva, önkényt támad a kérdés: Vajjon melyik Magyarország legrégebbi abrosza?

² E nagybecsű térkép- és metszet-gyűjteményt, amelyet 1806-ban vásárolt meg a tiszáninneni ref. egyházkerület a pataki főiskola számára Kazinczytól: pontos lajstromában épp most teszi közzé Harsányi István pataki tanár. L. Múzeumi- és Könyvtári Értesítő 1908. II. évf. 2—3., 133—4. II. és 1910. 10. évf. 4. füz. 219—220. II.

inkább „kisded folio“, fára van metszve s szélén ez a körirat áll: „Beschreibung und Gelegenheit des Turken Zugs in Ungarn, im jar 1556 mit den Lagern und Orthen, do sie zu beyden Partheyen gelegen seid“. Egy *második*, amely szintén fametszet s rajta tollal írva ez áll: „Iac. Honteri Turicensis 1565“; mely Kazinczy szerint talán a brassói Honter műve lehet, aki 1520-ban csakugyan adott ki egy ily című művet: „Rudimentorum Cosmographicorum libri III cum tabellis Geographicis“. S egy *harmadik*, amely rézmetszet, s 1561-ből ered. Címe: „Hungariae descriptio Wolfgango Lasio. Desc.“ E két utóbbiról aztán nem szól többet, különben is csak a közleménye végén, s futólag említi őket, de annál részletesebben az elsőről. Főntemlített címén kívül közli az ajánlását (Dem Wolgeborenen Herrn Udalrichen Fuggern Graven zu Kirchberg und Weissenhorn etc. meinem Gnadigen Herrn), a térkép eredetének körülményeit,¹ célját, s azon hitben van, hogy ez a Lazius tervezte s Henricpetri Ádám bázeli kiadásában megjelent orosz alighanem Magyarország első térképe.

Kazinczy felhívása nem maradt hatástalanul. Rövid időn belül két válasz is érkezett reá szintén a „Hazai és Külföldi Tudósítások“ hasábjain: az egyik Kresznerics Ferenc szombathelyi professzortól: „Magyarországnak még régibb atlaszai“,² s a másik Miller Ferdinánd Jakabtól, a Nemzeti Múzeum akkori igazgatójától: „Jegyzések Magyarország régi Mappáiról“ cím alatt.³ *Kresznerics* nem a Kazinczy föltevéseit bí-

¹ „Diese gegenwartige Tafel von dem Ungarischen Zug, wie der durch den durchlauchtigsten Hochgebornen Ferdinanden Erbherzogen von Osterreich beischehen, samst Gelegenheit der Lagerschlahung der Christen und Erbfeindes des Turkens, hat E. G. der hochgelehrte Herr Wolfgang Lazius von Wien Kayserliches M. Rath und Geschichtschreiber under E. G. Namen und Waapen ausgehn lassen. Weil aber ich solchen Zug in Ungern auch in dieser meiner General History beschreiben, hab ich solche mit Fleisz von dem H. Balthasar Han und Hieronymo Gemuseo, Oporinischer Truckerau Gemeindem erworben. Welche ich wieder under E. G. schirm befehlen thue, sampt Erbietung meiner Untherthenigen Diensten. Der Allmächtig bewahre G. G. in langer wolfahrt, zu Basel, den 15 tag Juny, 1557. E. G. Dienstwilliger Adam Henricpetri D.

² XXV-ik száma 206—7. 80.

³ U. o. 1808. 10—11-ik száma.

rálja, csupán új adalékokkal járul a kérdéshez, s a maga részéről a Laziuséinál még régebbinek tartja a *Münsterus* Világleírásában talált, azt a, néhány hazánkat érdeklő térképet, amelyek *egyike* Lengyel- és Magyarország együttes képét („Poloniae et Ungariae nova descriptio“) mutatja. Fára van metszve, egy árkust tölt ki és a gradusok is jelezve vannak rajta. A *másika* (Ungariae et omnium partium eius universalis descriptio) fél akkora nagyságban csak Magyarországot, míg a *harmadika* csak az erdélyi részeket (Transylvania Ungarici Regni Provincia) ábrázolja. Viszont mind a háromnál ismét azt az abroszt, amelyet Lázár diák, az esztergomi kardinál titoknokja rajzolt s Appian adott ki Ingolstadtban 1528-ban. Végül megemlíti, hogy Bécsben jártakor „a városi Ágoston szerzetesek könyvtárában“ is látott egy különös mappát *mozaikból*, amely a bibliothekárius bizonyága szerint II. Ulászló korából származik. De ezt csak alkalomadtán említi, közlése súlyát a föntiekre vetvén. Jóval később szól bele a vitába *Müller F.* Terjedelmes cikkében egyszerre válaszol Kazinczy-nak és Kresznericsnek, s kiemeli, hogy a Nemzeti Múzeum birtokában szintén van egy Lazius-féle térkép, mely az Ortelius Theatrumában jelent meg.¹ *Egész* Magyarországot ábrázolja a szomszéd tartományokkal együtt, míg a Kazinczyé csak annak egy részét : a Dunántúlt ; s az sem ismeretlen. Hogy Schwartner barátja közléséből ő is ismeri a Lázár diák térképét s hogy mindezeknél becsesebb az a ritka abrosz, amely az u. n. „Liber Chronicorum“-ban (Norimberga 1493) látott napvilágot, s amelyről, ha „az esztendőknék számlálása szerint ítéletet kívánunk tenni, azt kell állítanunk, hogy az lenne Magyarország-nak legrégibb rajzolatja. De mivel ez nem tökéletes, Mátyás bibliothecájából pedig semmi sem maradt, szükségkép az *Ortelius* Atlasához kell visszatérni“. — Cikke második részében megint Laziusról szólva azt bizonyítgatja még Müller, hogy az az Orteliusban megjelent térkép 1573-ban lévő kiadva, idősebb mint a Kazinczytól említett Henricpetri typus, mely 1577-ből való. Végül szól Lazius nálunk jártáról,

¹ Theatrum, oder Schauplatz des erdbodens, warinn die Landstafel der gantzen weldt mit sambt aine derselben kürze erklärung zu sehen ist durch Abrahamum Ortelium. Hietz mitt vielen neuerem Landtaffeln gemehret. MCCCCCLXXIII. m. fol. regali.

térképeinek készítése idejéről (tévesen) és hatásáról, Müntert és Hontert csupán érintve, azzal fejezi be, hogy a Henricpetri kiadás nem a legrégebbiek közül való s szeretné ha a Kresznerics említette mozaik nem az 1493-iki térkép másolata lenne.

E két oldalról jött feleletre, amelynek adatai magát Kazinczyt is meglepték, a mester nem sokára válaszol. Udvarias bókkal kezdi, hogy cikke idétlen dicséretnek helyett ilyen tartalmas válaszokat keltett s külön igyekszik megfelelni mind a kettőre.¹ Előbb a Müllerére. Elismeri, hogy az Orteliusban levő Lázius-kép 1573-ból való, a Henricpetri-féle meg, (t. i. az övé, amelyet röviden, mivel az egész gyűjteménnyel együtt a pataki főiskolának adta — csak „*patakinak*“ nevez) — 1577-iki kiadás. De helyesen teszi utána, hogy igen téves nyomtatott dolgot csak a kiadás éve után ítélni meg, mert itt mindig a *tábla metszésének ideje*, nem pedig a réz, a papír, vagy a könyvnyomtató munkája stb. jó tekintetbe. Annyi bizonyos, hogy a „pataki térképet, — miként az ajánlásából is látszik, — Lázius „maga adta ki“. Ő pedig 1514—1565 közt élt, így ha élete utolsó évében teszi is közzé, már akkor is nyolc évvel idősebb ez a munkája, mint az Ortelius-féle kép stb. Aztán ez az abrosz a *török háború színterét* mutatja be, azon területét, amelyet Lazius valamikor maga is bejárt, míg az *Ortelius-féle az egész országot*, amely már magában is szélesebb geográfiai ismereteket tételez föl, mint aminő a patakié. S ha ehhez hozzá vesszük, hogy Ortelius maga nemcsak publicált, hanem igazított is mappákat, föl lehet tennünk, hogy a „Lazius Hungáriájában is tett valamit“. Sőt nem lehetetlen, — fűzi hozzá befejezésül, — hogy az egész pataki térkép Laziusnak valamelyik nagyobb művéhez, talán az 1546-ban kiadott, s Ferdinándnak ajánlt „*De rebus viennensibus*“ című könyvéhez készült.

Jóval élesebb már a hangja a Kresznericsnek adott válaszában, melyben a „*furor polemicus*“, — a minden áron való bizonykodás heve több helyt üres sofismákra ragadja a mestert. Így, amikor megtámadja Kresznericsnek azt a külön-

¹ Magyarországnak régi abroszairól. „*Hazai Tudósítások*“. 1808. 21—22. l.

ben igen plausibilis állítását, hogy a pataki térkép, miként a felírása mutatja, tényleg 1556 és nem 46-ból való. Mert Kazinczy szerint ezek a számok csak *mozgó betűkkel* vannak kirakva s eredetileg „nem voltak a táblába vésve“. Aztán mért éppen az 1556-iki (dunántúli) háború piacát metszette volna Lazius, kérdi némi szarkasztikus éllel, hisz azon a területen a mohácsi vész óta mindig lángolt a háború? Ami pedig a Kresznerics kezében levő Münster Cosmografiáját illeti, amelynek (tehát a benne levő magyar vonatkozású térképnek) az eredetét is nem a könyv címlapja, hanem az ajánló-levele nyomán teszi 1550-re a birtokos, erre nézve az a megjegyzése: hogy neki is van egy Münsterusa, az is csonka, annak az ajánlása is 1550-ből való, de a végén világosan ott áll, hogy Bázelen 1592-ben jött ki. Így már most, ha ez a két példány egy idős talál lenni és hozzá, amint Kresznerics állítja, III-ik kiadású, s ha viszont az első és második kiadásban nem lesz benne az a keresett (fiatalabb) atlasz: akkor a professzor okoskodása magától összeomlik. Szóval, szerinte „a kérdés tökéletes bizonyosságot csak akkor érhet el, amikor az fog megmutathatni, *hogy a pataki abrosz mely munka mellé nyomtatott?* Nagy reménységünk van, — mondja befejezőül — hogy aki Laziusnak „De rebus Viennensibus 1546 in folio kiadott munkáját fölkeresi, nem tészén sikertelen munkát“.

Ám ezzel a vita eredeti útja, amely voltaképp Magyarország első abroszát kereste, észrevétlen félrecsap, sőt Kazinczy tolla alatt egészen átalakul, aki a maga térképének nem abszolút elsőségét védi már, hanem (a társai adatait se méltatva kellőleg) csupán azt kutatja, hogy vajjon az Orteliusban lévő Kresznerics-féle) vagy az ő pataki (Henricpetri-féle) abrosza kelt-e előbb Lazius kezéből? A kérdést nyílt kérdésül kívánja hagyni, eldöntését attól téve függővé: ha majd „azt a könyvet“ sikerül kimutatni, amely mellé a pataki abrosz készült.

Az érdekes ügy ezzel befejezettnek látszott. Tudtunkkal se Kresznerics, se Müller nem bolygatták többé, amidőn 1808 május 19-én egy félénk hangú levél érkezik a széphalmi mesterhez, amelynek írója nagy bocsánatkérések között mondja el, hogy ő is olvasta a „Magyarország régi mappáiról való tudós vetélkedéseket, s amit e tárgyról olvasmányai közben megállapíthatott, bátorkodik a Tettes úrnak bemutatni, remélve,

hogy a nálánál sokkal kisebbet sem fogja se kinevetni, se megútni¹. Ez a levélíró az ifjú Kölcsey volt, s amint a neve alá odajegyzi: „a debreceni ref. kollégiumban tanuló deák“.

Levelének rövid tartalma a következő: A Kreszne-ricstől említett Münster-féle abroszokat (vagy szándékosan, vagy mert nem volt módjában utánuk nézni), mellőzi, csupán a pataki (Henricpetri) és az Orteliusban levő metszeteket veszi vizsgálat alá, s állítja újra joggal a tudományos érdek középontjába. Szerinte meddő dolog a kétféle térkép kiadási elsőbbsége felett vitázni, a fontos az, és ez kétségtelen, hogy mind a kettő Laziustól ered, csak hogy ő se 1573-ban, se 1577-ben már nem élt. Inkább azt kellene tehát keresnünk, hogy a két abroszt *mikor* készítette. És ami természetszerűleg föltehető: *melyik könyve* mellé készítette? Ő a maga forrásai nyomán (Ungarischse Magazin, Freher, Khautz Fl.) azt hiszi, hogy az Orteliusban levőt a „De criptio Hungariae“ stb. című művéhez, s „legalább is

¹ E döntő lépésre Kölcseyt a Kazinczy iránti mély tiszteleten kívül bizonyára másféle okok is sarkalhatták, közelebbről azok az erős iskolai hatások, amelyek akkortájt Debreczenben épp ez irányban érték. A debreczeni kollégiumban ugyanis a földrajz-tanítással kapcsolatos térképmetszésnek már az ő idejében is igen tisztes múltja volt, amelyen kitűnő tanárok és tanítványok együtt vállvetve munkáltak. Főként a XVIII. század végén és a XIX. elején, amidőn az újra felülkerekedett reális irány tantervei (az 1770. és 91-ki Methodus, 1795-ki „Tanítók kötelességei“) egyre nyomatékosabban hangsúlyozzák, hogy a geografiát önálló tárgyként, még pedig szemléleti úton kell tanítani, hogy a kollégium alsó (nemsokára felső osztályaiban is) minden növendéknek mappája legyen, végül, hogy már ezeket az „eszközöket“ is magának az ifjúságnak kötelessége megrajzolni. Ebből a környezetből emelkedik aztán ki *Karacs Ferencz* aki már 1789-ben a Koeler Dávid, Orbis Antiquusának remek másolatával nemcsak a maga művészi hajlamának adja fényes tanújelét, hanem a neki segédkező ifjabb barátjok körében megalapítója lesz annak a derék társaságnak, amely „*rémetsző diákok*“ név alatt majdnem két évtizedes virágzása után párját ritkító jelenség lesz hazai főiskoláink történetében.

Ennek a mozgalomnak lelke természetesen a kollégium néhány nagynevű buzgó tanára, akik között az ez irányú didaxis mondhatnók százados hagyományként öröklődik tovább. Így a jeles *Lisznyai K. Pál* már a XVII. század utolsó tizedében térképről tanítja „a szent és világi történetekhez szükséges földrajzot“, majd a Berlinghieri Atlasza nyomán maga készít hasonlót, amely 1683–87–90-ben három nagy kötetben meg is jelenvén, több mint félszázadon át tankönyve marad az

az 1556-ik évben. A patakin (Henricpetri) pedig „nyilván ki van téve az 1556-ik esztendő s ha az említett év háború piaczat adja elő, úgy akkortájba is kellett készülnie“. „Én hát igen egyidejűeknek tartom őket, — mondja Kölcsey — s Kazinczy ellenérve, hogy „azon a tájon (Dunántúl) a mohácsi veszedelem előtt és oltá is szüntelenül lángolt a háború, így nem szükségszerű, hogy épp az 1556. esztendő miatt metszette Lazius“, aligha nyom a latban, mert Laziusnak van egy olyan munkája is, mely kifejezetten ennek az évnek a háborúit írja le.¹ Vajjon nem éppen e mellé készült-e a pataki abrosz, mert a mestertől gyanított „De rebus Viennensibus“ mellé aligha, mert ez 1546-ban Bázelen jelenvén meg, miként a címe is mutatja, nem Ferdinánd uralkodása és hadakozásai felől van írva, hanem Bécsről.²

Kazinczy, mint 1808 június 13-ról kelt soraiból látszik,

iskolának. Az ő nyomába lépő részint külföldi (jobbára német : Köhler Wuszlin, Vetzler), részint a róluk másolatott térképek után jó végre a *Sárvári* és *Budai* professzorok hatása, akik mint a reális irány főhajnokai : külön korszakot nyitnak a kollégium történetében. Amíg Sárváry ugyanis a geometriai rajz és a matematikai képzésnek ad nevezetes lökést, addig Budai a történet és földrajz tanítását fekteti új alapokra. Így másnemű tankönyveiről most nem szólva, már 1800-ban ad ki egy iskolai célra szánt *Kis Atlaszt*, s ami akkor valódi ritkaság számba megy : *magyar nyelven*. Ezt követi 1804-ben Hübner után egy még nagyobb és rendszerebb *„Iskolai magyar új atlasza“*, éppen azoknak a kitűnő rézmetsző diákoknak a kiadásában, akiknek működését az imént jellemeztük.

Ez a több száz példányban nyomott és sokaktól (Aranka György, Bánffy gubernátor, Széchenyi Ferenc) magasztalt térkép a reál irány bukása után is hosszú időn át kedvelt kézikönyve marad nemcsak az Almamaternek, hanem messze vidékeken fekvő, nagyszámú partikuláinak is. Ezt forgatta annak idején Kölcsey Ferenc, ezt később Arany, amikor az Entwurf teljesen új methodikája egy csapásra itt is más világot teremtett.

Im, ez a sokoldalú, és mély iskolai hatás mind befolyással lehetett az ifjú Kölcsey kartográfiai tudására, sőt befolyással talán magának Budai Ézsaiásnak közvetlen útmutatásai is. Mindenesetre olyan mileuből szólott a vitához, amelynél különb, hazai iskoláinkban akkor aligha ihlethette.

¹ *Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Szigethum a. 1556 gestarum narratio.*

² Rendes címe : *Vienna Austriae.*

szívesen vette a fölvilágosítást s megígérte, hogy ha nemsokára Bécsbe megy, Kölcsey útmutatása nyomán készséggel utána néz a dolognak, s ha tévedését belátja, örömmel szólal meg ismét a „Hazai Tudósítások“-ban s 1808 november 21-iki levelében be is számol bécsi útjáról, de a pataki mappa dolgában, mivel ottléte alatt a „Császári Bibliotheca zárva volt“, el nem járhatott, pedig mint hallja, Kresznerics a kérdést tovább nyomozza. „De én győzzek-e vagy más : quid interest, de multum interest, hogy az igazság győzzön“.¹

Tudtunkkal ez az utolsó szava ebben a dologban nemcsak Kazinczynak, hanem a többieknek is. Legalább sem az ő leveleiben, sem a „Hazai Tudósításokban“, ahol az ügy először fölmerült, folytatását nem találjuk. A vita azonban e szűk keretek közt is igen figyelemreméltó, sőt múlt századeleji literatúránk lapjain egyike a legértékesebbeknek nemcsak szempontjaira, hanem egyúttal az irányára is. Mintegy előfutárja ez azoknak az egyre gyakoribb tudományos vitáknak, amelyek szellemi múltunk emlékeit vizsgálván, a jövő iránti érdeket is minden ponton előkészítik. Igaz, hogy a fölmerült kérdést meg egyikük sem oldja, de legalább fölvetik és kutatják s tisztázása közben mind hárman igen jelentékeny adalékokat hordanak össze. (Pl. a Nürnbergben nyomott s a Liber Chronicorumban megjelent Koberger-féle, aztán a Lázár diák és Münster Cosmografiájában levő Honter-féle térkép leírását.) Nem kisebb érdemük, hogy a Laziuss-mappák korszakos kiadásaira és becseré szintén ők utalnak először, habár az elbírálása, önálló és viszonylagos értékelése körül még sok a helyreigazítani való bennük.²

¹ L. Kazinczy cikkét a H. és K. Tudósítások idézett számában.

² E vita folyamán fölmerült mappák jórésze, bármily becsesek különben, inkább történeti, mint tudományos szempontból bir némi jelentőséggel, mert részint kis méretük, részint helyrajzi adataik megbízhatlansága miatt már a saját korukban is nehezen voltak használhatók. Még legnagyobb tekintélynek örvendett köztük a Lázár diák Tanstetter-Cuspinian-féle (1528.) kiadása, de taktikai célokra ez sem volt megfelelő. — Az egyre fenyegetőbbé vált török hódítások és a két ellen-király küzdelme azonban mind égetőbbé tették hazánk pontosabb geográfiai leírását. Így történt, hogy I. Ferdinánd már uralkodása derekán megbízza kedvelt udvari emberét, a nagyműveltségű Laziust, aki 1552-ben is följánlott néki egy kisebb méretű, rajzolt, (talán ki is nyomtatott térképet), hogy készítsen az ő számára egy lehető

Általánvéve az a főhibájuk, hogy kartografiai irodalmunk akkori állásához mérten nincs még sem megfelelő perspektívájuk, sem kellő kritikai módszerük. Így Kresznerics a Münster Cosmographiáját csak találomra, az ajánló-levele után teszi 1550-re s a saját (III-ik kiadású) példánya után ítélkezik, másféle edícióját nem ismeri, holott úgy latin, mint német nyelven csak a XVI-ik század folyamán körülbelül nyolc ízben megjelent s a benne levő magyar atlaszokat már az első (bázeli) 1550-iki kiadás is ismeri. A Lázár-féle térképről szintén csak közvetve — Schwartner után — van némi tudomása, de látni már rendkívül ritka voltánál fogva se láthatta. (Ma egyetlen ismert példánya a gróf Apponyi Sándor birtokában van.) Hasonló tévedés a Müller részéről, amikor az Ortelius (1573) és Henricpetri (pataki-féle 1557) Lazius-tól készített metszeteinek elsőbbsége felett vitatkozik, holott egy kis utánjárással éppúgy észrevehette volna, akár az ifjú Kölchsey, hogy

pontos és nagyobb méretű katonai térképet. Lazius, erre nyomban neki lát s a hazánkban tett hosszas, megyéről-megyére folytatott fáradságos tanulmányai alapján, Gundelius Fülöp astronomus barátja és bécsi egyetemi tanár kollégája segítségével a kívánt képet pár év múlva meg is rajzolja s 1556-ban kiadja Bécsben ilyen cím alatt: *Regni Hungariae Descriptio vera*. Ez Laziusnak Magyarországról készített második térképe. Az első, a fentemlített, 1552-ben rajzolt latin szövegű kép, amelynek címe: *Austriae et Hungariae descriptio per Wolfgangum Lazium*. Viennae 1552 Lat: 5. long: 9. (Egyetlen példánya a müncheni hercegi bibliothekában.) A *Descriptio Vera* azonban minden tekintetben teljesebb és kiválóbb. Alakja hosszúkás ívrét, 4 lapból álló. Az első lap felső baloldali sarkán egy hosszú, meglehangú ajánlás olvasható Abstemius (Bornemissza) Pál veszprémi püspökhöz, mint Lázius magyar pártfogójához és dolgozó-társához. Viszont a negyedik lap jobboldali alsó sarkában a magyar szavak kiejtésére találunk néhány fontosabb fonetikai útmutatást. Sőt amiben egészen úttörő: figyelemmel van az egyes városok, falvak, természeti pontok, (amiket három: latin, német és magyar nyelven is megjelöl), historiai és régiségtani vonatkozásaira is. Nagy érdeme még a Descriptionának, szemben az előző kísérletekkel: topografiai detailokban való gazdagsága, nomenclaturájának pontossága és hogy bár első sorban katonai célokra készült, átlag a kereskedő nép igényeit is szem előtt tartja. A hatalmas képhez mellékletül két (kiterített) ívlapnyi szöveg járul, melynek *egyike* Magyarország történetelőtti s történeti őslakóit s külön germán eredetű népfajait ismerteti, míg a *másik* a magyar állami élet berendezéséről és a közviszonyairól ad bár elnagyolt, de elég érdekes képet. Hasonló elismerést érdemel a mű

itt voltaképp egyugyanazon térképnek kétféle kiadásáról van szó, melynek készítése évét a Henricpetri felé tett 1556-iki évszám világosan mutatja. De legnagyobbat mégis úgy föltevéseiben, mint érveléseiben a vitarendező mester: Kazinczy tévedt. Arról, hogy a tőle bemutatott Lázius korántsem első térképe Magyarországnak, nem is szólva már, ilyen: amikor ő, a műtechnikai dolgokban avatott férfi, a saját térképén nyíltan kitett évszámokat (1556) inkább dacból mintsem meggyőződésből: „mozgó betűknek“ nevezi, sőt a metszés évének az alkalmiságát is kétségbe vonja. Amidőn, szintén tudatos rabulisztikával a kérdést oldalra terelve: azt kecsegteti sikerrel, aki majd azt fogja kimutatni, hogy a „pataki abrosz mely munka mellé nyomtatott“. Holott a kor szokása szerint (XVI. sz.) inkább a térképek mellé szoktak magyarázó szöveget írni és nem megfordítva stb.

Annál meglepőbb ily körülmények közt az ifjú, szinte kiállítása, amely rendkívül választékos: nemcsak figurális és heraldikai díszeiben, hanem azon korhoz mérten a nyomásában is. Tábláit a kor legjelesebb metsző helyén: Bázelen vészték és Bécs nagyhirű tipografiai műhelyében, Michael Zimmermannál nyomták.

Érthető hát, ha amiként e mű újkori ismertetői (Oberhummer és Wieser) mondják: ez a térkép „nemcsak Lazius kartografiai művészetének jelzi tetőpontját, hanem egyike a kor legjelentősebb és leghasználatosabb alkotásainak is“. Gyorsan és nagy érdeklődés mellett terjedt el, de legmelegebben talán mégis nálunk fogadják. A kitünő humanista Bornemissza Pál egész enthusiaszmussal köszönti. Különböző (a kétféle Zyndt nürnbergi; Protz prágai; Cornelius és Gerhardus Jode antwerpeni, a Giacomo Castaldi velencei, a Zsámboki-féle magyar stb. stb.) kiadásait vagy feldolgozásait most mellőzve, a Kazinczy—Kölcsy kapcsolat révén csupán kettőt emelünk ki közülök. Az egyik a „Des Khünigreichs Hungern sambt Seinen eingeleitben Landen etc“ című könyvecskét (76 levél 8°), mely voltaképp a Lazius nagy latin térképéhez csatolt két ívlapnyi szöveg külön kiadása szintén 1556-ban, Bécsben, Zimmermannál jelent meg. *Ez az a munka, amely mellé készültnek hitte Kölcsy a „Descriptio Vera Hungariae“-t.* Holott a dolog éppen megfordítva áll. — A másik, magának a térképnek az Ortelius Theatrumában megjelent 1573-ki kisebbített kiadása, amelyre Müller Ferdinand támaszkodott, szemben Kazinczy 1527-ki Henricpetri-féle térképével, amelyről alább szólunk. Orteliusban különben 1612-ig (az utolsó kiadásáig) még többször látott napvilágot, sőt jórészt ennek köszönheti, hogy európaszerte korán és széles körben elterjedt, úgy, hogy hatása még a XVII. század folyamán is gyakran érezhető.

gyermekifjú Kölcsey ihletett közbeszólása, aki a főkérdés megfejtésével nem is áttatva magát, a Kazinczytól összebogozott csomót egy csapással megoldja, azt hangsúlyozván, hogy ne a vita folyamán fölmerült különböző kiadások évszámát kell kutatni, hanem azt, hogy a bemutatott műveknek ki a szerzője és hogy mikor készítették őket? Ez pedig mindkettőre Lazius s mindkettőre egyformán 1556. És bár a térképeket kísérő könyvekre, a mester útmutatása nyomán, ő is téved, de közvetett állítása, hogy a pataki (Henricpetri)-féle mappa nem a „De rebus Viennensibus“ mellé készült, mert ez egészen más tárgyról szól s 1546-ból való, — megint megállja a helyét. Már ezek a pozitív kijelentései, tiszta és világos logikája, jöllehet kutatásainak az eredményét akkor, „nem merte a magyar tudósság elébe hozni“, méltán emelik e három tudós vitázó oldalára. Az az odaadó érdek pedig, amellyel a kérdésbe belemerült, az a ritka készség és elmeél, amellyel bemutatkozik, nemcsak

Ennyit a Lázius *második*, 1556-iki térképéről. Van azonban néki ugyanebből az évből, Kölcseyvel szólva „az 1556-iki háború piacáról“ egy másik, kisebb méretű térképe is. Amint a török ugyanis mind jobban előnyomult, s Dunántúl Szigetvárt körülvette, sőt Stájer, Krajnát is fenyegetni kezdte: szükségese vált ezeknek a területeknek nagyobb katonai megerősítése is. Ebből az alkalomból készíti hát a nevezett mappát Lázius, melynek első, latin kiadása ily címet visel: *Rei contra Turcas gestae anno MDLVI. brevis descriptio etc.* Exprimuntur Wolfgango Lazio Viennensi regio historico ac medico autore. A kép hálózathálószerű és a Dunántúl Duna, Dráva, Rába közti területeit ábrázolja, itt-ott tévedésekkel. Nem Ferdinándnak, hanem Fugger Ulrich grófnak van ajánlva, aki a tudóst nagy vállalatában financirozta s a nevezett háborúban egész külön csapatot állított ki. Önálló, latin szövegű kiadása ma már rendkívül ritka. Egyetlen ismert példánya a bázei egyetemi könyvtár birtokában van.

Miként a nagy „Descriptio vera Hungariae“, úgy ez is többször megjelent külön és gyűjteményes munkában *németül* is. Egyik leg híresebb ilyen kiadása a Henricpetri Ádám bázei jogtudósé, aki azt „General Historien“ stb. című műve mellett, testvére H. Sebestyén nyomdájában 1577-ben Baselben ujra kiadta. Ez az a *Kazinczy-féle úgynevezett pataki térkép*, amelynek az Orteliusé fölött való elsőségét annyira vitatta s amelyet Kölcsey eredetében, céljában, megjelenése évében is egész helyesen definiált. Legfelebb abban tévedett, hogy a *latin* kiadása melletti szöveghez adja függelékül és nem a *némethez*. (Idevágó adatainkat jórészt Oberhummer és Wieser „Die Karten des Lasius“ Innsbruck 1906. című művéből vettük. L. V-ik fejezetét.)

mint soká bámult mesteréhez küldött első üdvözlete, hanem mivel Kazinczy akkor maga az irodalmi közvélemény, elismerése maga a közelismerés, mint tudós pályáján való első föllépte is teljes figyelemreméltó.¹

Sylvester ismeretlen latin verse.

A térkép-vitával megindult levelezése Kazinczynak és Kölcsynek egyre bensőbbé és tartalmasabbá válik : hangban, tárgyban és törekvésekben egyaránt. A széphalmi mester avatott szeme hamar észreveszi, hogy abban a csöndes debreczeni diákban ritka készségség lappang s ha mint poétát első kísérleteiért még erősen megbírálja, általánosságban mozgó intelmei közt már érzi, hogy annak idején majd sokat vár tőle. Alkalomadtán nem is mulasztja el, hogy egy-egy jelesebb íróat vagy a saját műveit figyelmébe ne ajánlja. Előbb Marmontelt, később az 1808

¹ Hogy a vita fonalán egészen elejtett kérdésre : „melyik Magyarország első abrosza ?“ szintén megfeleljünk, történeti tudásunk mai eredményei alapján a következőket mondhatjuk. *Hazánk földjének*, már kifejezetten, mint Magyarországnak, *első ábrázolását* (a középkori : részint máig sem értékesített mongol és kínai térképekről nem szólva) *az olasz renaissance kartografiai irodalmában találjuk*. És ez, az 1464-ben elhunyt Cusa Miklós bíboros új térképe, amely ugyan a Ptolemaeusz 1507-iki kiadásában látott napvilágot, de Lengyel-, Cseh-, Német-, Oroszország stb.-bin kívül, — fokhálózatos képen — már Magyarországot is bemutatja. Viszont a *legrégibb nyomtatott földrajzi mű*, amely hazánkat is érdekli : a velencei Fra Mauro és a florenci Berlinghieri 1478-ban kiadott könyve. Ő utánuk jön aztán az arnsheimi Schnitzler János mappája, amely eredetileg a Ptolemaeus 1482-iki (ulmi) kiadása számára készült s később, Koberger Antal latin és német kiadású Liber Chronicon-jában jelent meg. (Nürnberg 1493.) Ez a mű nagy ívrétalakú, fametszetű kép. Rajta hazánk területe, a természeti és politikai határok jelzése nélkül, egészen sík felület. Folyói közül csupán egy-kettő (Duna, Tisza, Dráva, Maros és az Olt), városai közül is csak négy van megjelölve (Veszprém, Buda Nagyvárad, Belgrád). A XXXIX. lapon még Budának korabeli látképét, és Szt.-István, Szent-László, Imre herceg primitív arcképeit is közli.

A XVI. század folyamán valószínűleg a még Mátyás korából átsugárzó nagy emlékek hatása alatt, habár rövid időre, honfitársaink veszik át vezetést s közülök különösen kettő magaslik ki, ú. m. : Bakócz primás titkára, bizonyos *Lázár diák* és az erdélyi reformátor *Honter János*. Amannak tervezetét a bécsi Tanstetter (Collimitius) György javításai alapján Cuspinianus adta ki Appián Péter híres ingolstadti nyomdájá-

augusztusában megjelent „Magyar Régiségek és Ritkaságok“ című nevezetes kötetét,¹ mellyel szintén a nyelvújítás céljait szolgálva, a Révai Antiquitatesében megkezdett régi magyar nyelvemlékek folytatólagos kiadását tűzte ki maga elé. A könyv jelentőségéről e helyt nincs mért bővebben szólanom, csupán a hatásáról annyit, hogy úgy tartalma (Sylvesternek Magyar — Deák Grammatikája 1539 ; A legelső nyomtatott magyar Abécé. Krakkó. 1549 ; Prof. Varjas „E“ vocálisú éneke 1775), miként Elő- és Utó-szava („Az Olvasóhoz“ és „Utóíráshoz“) akkor már pezsgő irodalmi világunkban országszerte nagy feltűnést keltett. De talán sehol akkorát, mint éppen Debreczenben, amelynek tudós körei a híres grammatika megjelenése (1795) és az Arkadiai-pör óta (1806) engesztelhetlen haraggal tekintettek Széphalom felé. Viszont érthető, ha maga Kazinczy is nem leplezett mohósággal érdeklődik az *itt* uralkodó hangulat iránt. Egyszerre több felől is tudakozódik s a csak nemrég megismert

ban, 1528-ban. Ma egyetlen ismert példánya a gróf Apponyi Sándor birtokában van. Emezé, a Honteré, viszont 1532-ben Bázelen jelent meg. Erdélyt ábrázolja. Bár adataik exaktsága s rajzaik technikai kivitele dolgában mindkettő sok kívánnivalót hagy hátra, hatásukat mégis nemcsak a saját korukban, hanem a XVII. és XVIII. századok alatt is gyakran éreztették. Lázár diák után indult például maga *Münster Sebestyén*, akinek 1550-ben megjelent *Cosmographiája* (első kiadás) háromféle magyar vonatkozású képet is közöl, ú. m. : egyet (folio nagyságban) Magyar- és Lengyelországról, egy másikat, külön, félvnyi nagyságban csak Magyarországról, egy harmadikat : Erdélyről. Münster után jó *Mercator*, később a jeles *Lázius*, aki császárhoz megbízásából a Tannstetter — Lázár-féle képekkel kezében járta be hazánkat s részben erre támaszkodva adta ki a maga nagy „*Descriptio Vera Hungariae*“-ját, mellyel a térképrajzolásban nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is új korszakot nyit. A jelentőségét különben föntebb bővebben méltattuk. — Készített még ezektől egész függetlenül egy *Pomarius Keresztély* nevű besztercei szász ember is 1549-ben egy Magyar- és Erdély országot együtt ábrázoló térképet, de erről, Verancsics Antal adatain kívül (Összes művei VI. k. 314, 329—333. l.) semmi más tudomásunk nincs. Végül még annyit, hogy *hazánk első történeti térképét* Béla király névtelen jegyzője nyomán a derék *Hell Miksa* csillagász készítette 1771-ben. (Adatainkat részben Márki Sándor „A magyar térképrajz múltja és jelene“ című cikkéből vettük. L. Földrajzi közlemények 1896. évf.)

¹ Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferencz Pesten, 1808. Trattner M.-nál.

Kölcsy magát kétszer megsürgeti, hogy „...kedvesen venném, ha szemmel tartaná, mit fog mondani Debreczen a Sylvester praefatiójára és az ott előforduló Scholionokra s a Varjas „E“ vocálisú éneke előtt állóra“.¹ Ezzel a kérdéssel Kazinczynak kettős célja volt: egyrészt, hogy az érte rajongó ifjút tanulmányai közben irányítsa, másrészt, hogy a bizalmát még jobban megnyerve, az ottani írók és viszonyaik is felől állandó tájékozódást szerezzen tőle.

Kölcsy 1808 november 12-én Debreczenből kelt levelében bár tartózkodó szerénységgel, de elég részletesen válaszol. S leírván benyomásait és az itteni hangulatokat, sorait e jelentős szavakkal végzi: „Nem tudom, ha kedves s új dolog lesz-e a tekintetes Urra, ha Sylvesternek egy olyan darabját bátorodom a Tekintetes Urral közleni, mely a Sylvester praefatiójába nem említődik s talán kicsisége miatt nem is igen méltó az említésre. Egy néhány Lazius Farkasra írt deák versekből áll s találtatik Reusner Iconjaiban, melyek Argentoratumban 1590 jöttek ki, a 201. lapon s így van :²

JOAN SILVESTER.

prosopopoeia

Viennae.

Urbes egregias inter et inclytas

Sublimi ferio sidera vertice :

Viennaeque fruor nomine nunc, prius

Quum certum Fabiana

Nomen castra darent mihi.

Gaudebam titulo, nec minus alteri

Felici auspicio scilicet indito :

Quod secessus, idem comprobat optimus

Rerum : nam placuit mox

Ut Vindobona dicerer.

¹ Kazinczy levele Kölcsyhez. 1808. aug. 19-én és szept. 8.

² *Nicolaus Reusner: Icones sive imagines Virorum literis illustrium* etc. Argentorati CIO IO × C. kis 8°. A M. Nemzeti Múzeumban többféle kiadása is megvan. Meg véletlenül (a bejegyzés szerint) Kölcsy saját példánya is.

*Me cives alii moenibus optimi
Ornant : ingenii dotibus ast meus,
Quas nullae poterunt diruere hinc vices
Rerum, ducis alumnus
Doctor Lazius optimus.*

*Ergo quem genui, quem gremio tuli,
Lucem cui tribui, quem simul extuli,
Ut scriptis peperit perpetuam sibi
Vitam, sic mihi vivens
Viennae dedit hanc suae.*

Kazinczy 1808 november 21-iki levelében sietve köszöni meg a nagybecsű közleményt s ígéri, hogy majd szólni fog róla a „Magyar Régiségek és Ritkaságok“ II. kötetében. Együttal hálálkodva fűzi hozzá : „Nem méltán örvendek-e én a kedves öcsém uram barátságának ?“ A „Magyar Régiségek és Ritkaságok“ II. kötete azonban a mostoha sajtó viszonyok miatt sohasem jelent meg,¹ s ezzel a költemény iránti érdek is elaludt, sőt lassanként egész feledésbe merült. Legalább nagyérdemű kutatásai közben nem vette észre Toldy F.,² nem később Révész Imre,³ utána Dankó,⁴ nem egész a Szilády Áron kissé elrejtett helyű közléséig⁵ (1880) senki. De nem akadni nyomára Kölcheytől visszamenőleg a régibb hazai és külföldi literatúrában sem,⁶ úgy, hogy azt kell hinnünk, hogy ezt a Sylvester-féle verset századokon át egyesegyedül a Reusner Iconjai őrizték meg számunkra. Viszont az első magyar író, aki itt meglátta és az érdeklődést rá irányítani törekedett :

¹ Kéziratban maradt.

² A Szemere-Tár, ugyanis amely a Kölchey levelezésnek nagyrészt megőrizte, akkor még nem volt könnyen hozzáférhető.

³ Révész Imre : Erdősi János magyar protestáns reformátor. Debreczen, 1859.

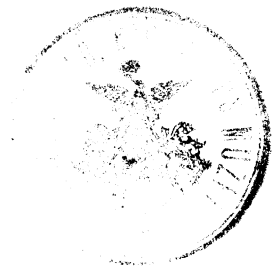
⁴ Josef Dankó : Joannes Sylvester Pannonius. Wien. 1871.

⁵ Szilády Áron : R. M. K. T. II. K. 492. l.

⁶ Lásd Czvittinger, Bod, Horányi, Wallaszky, Pápay műveit. Továbbá Sambucus : Icones Veterum etc. Antwerpiae. 1574. Denis : Wiens Buchdruckergeschichte. Wien, 1781. Haner : De scriptoribus rerum Hungaricarum Viennae. 1774. Kink : Geschichten der Kaiserlichen Universität zu Wien, 1854. stb.

Kölcsey volt. Pedig a költemény mind tartalmi, mind formai sajátosságainál fogva megérdemli a figyelmet, hiszen úgy is oly felette kevés (részben az is vitás), ami Sylvestertől ránk maradt, főként bécsi tanársága idejéből, amely mindössze egy-két alkalmi költeményt adott az irodalomnak.

Már ez a jellemző cím: *Prosopopoeia Viennae* és Lázius apostrofálása, útbaigazítanak a költemény eredete és megjelenési helye felől. *Lazius Farkas* ugyanis (1514–1565) a bécsi egyetem híres tanára, a XVI. századbeli német humanisták egyik legjelesebbike volt, aki tudásának sokoldalúsága és bámulatos munkaereje által vált ki kortársai közül. Már mint egyetemi hallgató, Starnbeck báró udvarmestereként, hosszabb utazásokat tett Németalföldön és Franciaországban, 1541-ben pedig mint katonaoorvos, a császári hadseregben gyakorta megfordult nálunk is a Dunántúl. Innen magyarázható az a meglepő tájékozottsága és élénk rokonszenve hazánk politikai-, föld- és néprajzi viszonyai felől. Később a bécsi egyetem orvosprofesszora lesz, s 25 éves tanári pályája alatt 8-szor viseli a fakultás dékáni, 2-szer a rector magnificusi hivatalát, míg 1563-ban az udvar kegye az egyetem egyik superintendensi méltóságára emeli. Tanári előadásain és nagyon kiterjedt orvosi gyakorlatán kívül sokoldalú és buzgó tevékenységet fejt ki a főiskolai élet emelésében, ünnepi beszédek tartásában, sőt a kor szokása szerint: latin költemények írása és ó-kori klasszikusok kiadása körül is. Amellett jeles régiséggyűjtő, akinek nagybecsű könyv-, kézirat- és műgyűjteménye egész kis múzeumot alkotott. Tudományos munkássága kiterjedt az emberi tudás legkülönbözőbb ágaira, u. m.: az orvosira, történetire, archaeologiaira, földrajzira stb. Nagyszámú kiadott művein kívül körülbelül még annyi maradt kéziratban. Érthető hát, ha tudomány és művészetpártoló fejedelme, I. Ferdinánd korán megkedvelte, s előbb magánorvosává, majd tanácsosává és udvari történetírójává tette. Rábízta mű- és régiséggyűjteményeinek rendezését, a bécsi műemlékek, híres épületek (többek közt az ottani Szt.-Péter templom) restaurálását, amiért egyidejűleg „Kirchenmesteri“, már előbb, mint kitűnő orvost, a „Magister sanitatis“ címmel tüntette ki. 1546-ban nemesi rangra emeli stb. Ám ez a sokféle és túlfeszített munka a különben is gyöngye szervezetű tudóst idő

előtt megtörte, úgy, hogy férfi kora delén, 51 éves korában sirba szállt. Epitafiuma, a tőle annyi szeretettel gondozott bécsi Szt.-Péter templomában ma is látható.¹

Művei közül ez alkalommal csupán kettőt emelünk ki, úgy mint a korában egész Európaszerte ismert monografiáját, a „*Vienna Austriae*“-t² és az 1556-ban megjelent „*Regni Hungariae Descriptio Vera*“-t, amelyet, mint hazánk első pontos,

¹ *Khautz* : Versuch einer Geschichte der Oesterreichischen Gelehrten. Frankfurt und Leipzig. 1755. 143—180. II.

² Különben a mű teljes címe: *Vienna Austriae*. Rerum Viennensium Commentarii in Quattuor Libros distincti, in quibus celeberrimae illius Austriae civitatis exordia, vetustas, nobilitas, magistratus familiaeque ad plenum (quod aiunt) explicantur. Wolfgango Lazio Viennensi medico et philosopho autore. Basileae. E gazdag címlap után jó I. Ferdinánd 1544 január 9-éről, Prágában kelt rendkívül megleghangú szabadalmi levele s utána lapokon keresztül a Laziuszt magasztaló panegyriszek: sorban a Joannes Rosinusé, Georgius Logusé, Bernhardus Waltherusé, a *Joannes Sylvesteré*, Nicolaus Polites Bruxellensisé, Joannes Leander Silesiusé és a Marcus Vasius Foroiuliensisé. Végül a híres bázeli nyomdász Joh. Oporinus előszava az Olvasóhoz s külön magához a Szerzőhöz. Mindezek együtt jól éreztetik azt a hatást, melyet a *Vienna*, mint Bécs első rendszeres monografiája az ottani írói világra, gyakorolt. Sőt ismerve Lazius nagy tekintélyét, azt kell hinnünk, hogy megjelenése akkor egyenesen irodalmi esemény számba mehetett. — Csak e versírók, mintegy királyi harsonások után jó a Lazius előszava: „Ad nobiles et prudentes viros, consulem, Senatumque Viennensem“, amelyben jelezve Bécs ritka jelentőségét, saját kutatásainak körét, irányait, már itt érinti azokat az eredményeket, amelyeket műve folyamán bővebben akar kifejteni. S mindezt a tárgyába merült író és hazafi akkora szeretetével, mondhatnók bizonyos enthusiasmmussal, aminő irodalmi műben, abban az időben szinte meglep bennünket. Végül Ferdinánd császár támogató jóságát köszöni hódolattal.

A több „fejezetre“ oszló négy terjedelmes „könyv“ tárgyát (Bécs eredetéről, nevééről, hírességeiről, magistrátusáról, nemeseiről, őgróf-jairól stb., stb.) mellőzve, általánosságban csak annyit jegyzünk meg, hogy a mű bár nemes latínsággal, rendkívüli tanulmányok alapján, de bizony nem valami erős kritikával írott dolgozat. Igen sok téves, mondi színezetű, vagy túlzott állítás van benne, amelyet történetírásunk mai eredményei semmiképp sem igazolnak. De ne feledjük, hogy a XVI-ik század derekán járunk s hogy a mű attól a ponttól kezdve, amikor már egy fejedelem köt össze bennünket Béccsel, oly sok és érdekes vonatkozással utal a magyar viszonyokra, hogy már ezért is megérdemelné, hogy egy avatott kéz mielőbb tüzetes tanulmány tárgyává tenné.

astronomiai megfigyeléseken alapuló térképét a Kazinczy — Kresznerics-féle vita alkalmával tüzetesebben ismertettünk.

Ime ez az a férfiú, akinek a dicsőítésére zengi Sylvester azt a bókoló költeményt, amelynek ismerve már a külső motívumait, könnyű megállapítanunk keletkezésének idejét. Lazius főntemlített műve a „Vienna Austriae“ 1546 szeptemberében jelent meg. Így közel áll a föltevés, hogy Sylvester is ugyanabban az évben, vagy mert az ilyen penegyriseknek épp az alkalmosság adja meg fő-fő érdekét, magának a könyvnek megjelenésekor írja és teszi közzé a többi Láziust magasztaló versek között ily címmel: VIENNA DE SE, AVTHORE JOANNE SYLVESTRO. Graecae linguae apud Viennenses professore.¹

Innen vette föl aztán pár évtized múlva Reusner Miklós (maga is jeles egyetemi tanár, később pfalzi gróf) a tudomány jeleseirol nyújtott Iconjaiba, amelyben mintegy 200 év múlva viszont az ifjú Kölcsey szeme látja meg először és siet tudatni irodalmunk atyamesterével, Kazinczyval.

De írta légyen Sylvester e sorokat bármikor, a dolog mindenképp arra mutat, hogy személyes viszonya Laziushoz, mint kor- és kartársához, aki véle csaknem egyidőtájt, a XVI. sz. 40-es éveiben lett bécsi egyetemi tanárrá, elég közeli, sőt meghitt volt. Bár e költeménye hangjában az őszinte elismerésen kívül alighanem a fejedelmi kegyelt jóindulatának megnyerése is bele játszott, amely reá, a szegény, hányatott magyar tudósra közömbös akkor, tudjuk, nem lehetett. Hisz 1544 júniusában még a héber nyelv tanára, októberében már más

¹ Pár évvel ezelőtt egy alkalmosságul írt rövid cikkemben („Debreceni Főiskölnai Lapok“ 1909.) — a Vienna Austriae eredeti példányát még nem látva, csakis a gyanúmnak adhattam kifejezést, hogy az itt közölt Sylvester-vers a kor szokása szerint alighanem magával az apostrofált művel egyszerre láthatott napvilágot. Föltevésem helyességéről kevéssel utóbb a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár eredeti példánya nyomán személyesen is meggyőződtem s épp ennek az autopsziának eredményeként adom föntebb a „Vienna Austriae“ általános ismertetését. Szintén érinti ezt a kérdést *Hegedüs István*, egyik kitűnő tanulmányának a „Sylvester latin verseiről“ írottak elején, (L. Irodalomtörténeti közlemények 1910. évf. IV. füzet.), amelyben sok tekintetben új és érdekes világításba helyezi e derék magyar humanista költészetének egész tartalmi és képzetvilágát.

ül azon a kathedrán; 8 év múlva pedig nemcsak a tan-zékét, hanem magát Bécsét is kénytelen elhagynia.

Csak röviden jelezzük, hogy a Vienna és a Kölcsény közlő vers szövege közt itt-amott (egy-két szó, szórend és az interpunctio dol-gában) némi eltérés mutatkozik. Így pl. az első versszak 2-ik sorában Kölcsényél, illetőleg

Reusnernél: *Sublimi ferio sidera vertice* :

a Viennában pedig: *Sublimi ferio vertice sidera*,

u. o. a 3-ik sorban :

Reusnernél: *Viennaeque fruor stb.*

a Viennában: *Viennaeque fruor*,

u. o. a 4-ik sorban :

a Reuser—Kölcsény „*Quum*“-ja helyett: *Cum*.

A II-ik versszak 3-dik sorában Kölcsényél:

Quod secessus idem comprobat optimus.

a Viennában: *Quod successus item comprobat optimus.* Reusnernél ugyanígy.

A II-ik versszak 4-ik sorában: Kölcsényél és Reusnernél:

Rerum, ducis alumnus,

a Viennában: *Rerum, dulcis alumnus.*

Eszerint Lázius nem a fejedelmének (*dux*), hanem Bécs városának *édes* neveltje, amely a költeménynek — folyton Bécsről szólván — egy-séges gondolatmenetéhez is jobban illik.

Végül az utolsó, IV-ik versszak végső sorában

a *Viennae* dedit hanc suae helyett:

a Viennában *Viennae* dedit hanc suae áll, amihez a vers alatt álló jegyzet ezt fűzi hozzá:

„*Zu carminibus Sylvestri bis pro Viena, Viennae reponatur*“.

Amilyen renaissance-ízű a költemény alapgondolata, épp olyanok a nyelve, fordulatai és versmértéke. Pld. : magának Bécsnek, mint sze-mélyesített fogalomnak a megéneklése (mint egy másik nagyobb szabású versében a *Querela Fideiben* : a hité); színes jelzői, szójátékai (*Vin-do-bona*) és klasszikus reminiscenciái. („*Sublimi feio vertice sidera*“). Végül az a szellemes befejezése, amelyben mintegy Bécs gratulál maga-nak Láziusért stb. De nem kevésbé sajátos a költemény versmértéke, amely öt soros strófáiban egy egészen különös összetételt mutat, amennyiben a tiszta asklepiadesi systemákat összekeverve, a kisebb asklepiadesi, pherekratesi és glykoni sorból alakult strófát még egy kis asklepiadesi sorral toldja meg. Ez a forma legalább úgy az ókori klasszikus, mint a hazai neolatin költőknél egészen szokatlan szer-kezet.

A Krakói Abécé írója.

Nem sokkal azután, hogy a Sylvester-verset megköszöni Kazinczy, szokásos bókjai és intelmei közt ismételve kéri

Kölcseyt, hogy csak tartson magánál jegyzőkönyvet (még az alakját is leírja milyet), „ne maradjon színen, hanem a dolgoknak velejébe hatni igyekezzék“, végül, hogyha szerét ejt-heti: „ismertesse meg őt minél több régi magyar munkákkal“. Kölcsey, akit eleinte mindég valami boldog rajongás fog el, ha a széphalmi leveleket olvassa, „hevülő mellel“ tesz ígéretet, annyival inkább, mert maga is biztosra veszi, hogy a kollégium bibliothekájában sok régi magyar könyv és kézirat lappang, amik között szerencsés fölfedezéseket lehetne tenni, ha a könyvtár gondviselői másforma emberek volnának, s ha az a különös törvény nem volna, hogy „diáknak abból magyar könyvet kivinni nem lehet“. De ő már eddig is „*végig forgatta a magyarok literária historiáját illető könyveket*“, sőt amennyire módjában van, gyűjtögetni is próbál ilyeneket. Így a kezében van már az Apáczai 1653-iki Encyklopaediája, a Peechi Lukách 1591-diki „Keresztyén szűzeknek tisztességes koszoróia“, fára metszett képekkel, amelyet tudtával csak az egyetlen Weszprémy említ. (Ebben találja a Melius Herbariumán kívül a Százszorszép virág „Rukerc“ magyar nevét.) Harmadik kincse, talán a legelső Lexikon, amelyben magyar nevek vannak: a Szikszai Fabricius 1597-iki Nomenclaturája, amelyet — teszi hozzá egy bibliographus pontosságával¹ — először Pesti Gábor adott ki 1592-ben, aztán Ujfalvi Imre 1597. és 1619-ben, amelyek közül Horányi, minden bizonnyal Bod Péter után, csak az első és utolsó kiadást ismeri. S hogy adalékait egy nyelvészeti ritkasággal is fűszerezze, megjegyzi, hogy a saját példánya 62-ik lapján az ellenkezőjét látja annak, amit Aranka tanít, aki szerint a lacrimát a régi írások „könyv“-nek mondják, holott az övé következetesen így fordítja: „könyhullatás“, stb.

Hasonló érdekes dolgokat közöl az 1809 március 29-ki levelében az akkortájt megjelent Benedek Mihály-féle új Magyar Grammatikáról, később (április 8) Kazinczy fölhívására a Luther házasságát ért gonosz pletykákról, amiknek hamis voltát meglepő széles olvasottsággal (Erasmus, Melanchton, Bayle, Ma-

¹ Ez a pontosság természetesen mai tudásunk tükrében csak relatív, akár a Pesti Gábor és a Szikszai Fabricius viszonyát, akár a Nomenclatúra kiadásait vesszük. L. részletesen ezt a kérdést *Melich János* „A magyar szótáirodalom“ c. jeles munkájában. Bpest, 1907. 39—73. l. l.

yer és Müller tekintélyére hivatkozva) frappánsan mutatja ki. Sőt szemmel kíséri még Kállay barátja tanulmányait is, aki szintén a minap jegyzett föl egy néhány régi magyar könyvet, így a Csombor Márton 1620-ban megjelent Utazásait, aztán a benne levő Vekechi István kassai pap magyar safficumait. „Ez az író — mondja — körülbelül a 4-ik vagy 5-ik már azoknak a deák mértékre verselőknek sorában, akikre eddig 1760 előtt találtam“. És ez így megy alkalomról alkalomra, s ha idejekorán nem kapja rájuk a választ, már aggódik, hogy a levelei valahol elkallódnak. „Miért kell valami olyannak állani elő, ami engem a Tekintetes Úrtól megfosszon?“ — kiált föl egy helyt naiv, de nemes hevében. Pedig a mester ha meg-megkésik is hébe-korba, csak komoly ok miatt késik, mert az ő debreczeni ifjú barátja társaságát már is „nagyra becsüli“. Egyre mélyebb prosodiai és nyelvészeti kérdéseket tárgyal előtte, s mindenkép olyannak látja, mint akitől maga is „sokat tanulhat“. Sőt 1809 július 6-iki levele kíséretében egy néhány újabb könyvével lepi meg, köztük a „Magyar Régiségek és Ritkaságok“ fönt említett kötetével, amelynek mohó olvasgatása mihamar egy újabb s igen fontos irodalmi kérdésre hívja föl az ifjú Kölcsy figyelmét.

Kazinczy ugyanis az „*Orthographia Ungarica*“ előszavában,¹ érintvén a mű lemásolásának és közzétételének körülményeit, a könyv homlokára nyomott üdvözlő sorban² keresvén annak szerzőjét, ösztönszerűleg teszi föl a kérdést, hogy „ki volt legyen az a jámbor B. A. ?“ Ő maga mindjárt Horányi alapján négy ilyen kezdőbetűs nevet is felsorol a XVI. századból, u. m. a Baksai Ábrahámét, a Báthory Andrásét, a Batizi és a Beithe Andrásét. Sőt akire még a legjobban gyanakodhatott volna, az Abádi Benedek latinos formában írt nevét is megemlíti, de csakis említi, mert „azonfelyül, hogy ő is neophytus volt, mi szükség volt volna annak Krakkóban nyomtattatni, aki Uj-Szigethben maga nyomtatgatott?“ Hypothesisait aztán a többiekre is (Baksaynál más irányú készültsége, Báthorynál az életkora, a két utóbbinál meg főként protestáns volta miatt) behatóbb kutatás nélkül egymásután vetegeti el, s a könyvet

¹ L. Magyar Régiségek és Ritkaságok. Pest. 1808. I. köt. 131. l.

² Az Olvasónak Isteni kedvet kér B. A.

„római rendtartású könyörgései miatt“ katolikus író művének tartja. Hiába igyekszik Szombathy János pataki tanár az Ortografia után függesztett nyílt levelében éppen ezeket az aggályait oszlatni el: a mester hajthatatlan marad.¹ Pedig tetszik néki a Szombathy Batizi szerzőségét bizonygató fölteveése, ám az Utóíratát mégis azzal zárja be, hogy őt azok, „amelyeket a Professzor saját állítása erősítéséül a Catholikusok és Evangélikusok dogmáinak történelmi ismeretéből előhord, teljesen meg nem győzték“. Látva azonban, hogy akkor, „amidőn ez az Abéce nyomtatott, az evangélikusok is úgy számlálták a Tízparancsolatot, mint a katolikusok, szeretné, ha kinyomozná valaki, hogy az Angyali üdvözlét és a kereszttvetést mikor hagytuk el, és a Miatyánkhoz mikor kezdtük ragasztani azt, amit a katolikusok nem mondanak“?²

Ma már úgy a szerzőség ügye, mint a vele kapcsolatos dogmatikai kérdések a Révész kutatásai nyomán³ mind megvannak oldva, de a Kazinczy szava akkor messzire hallatszott, s minden bizonnyal több theológus főt is komolyan foglalkoztatott ebben az irányban.

Komolyan foglalkoztatta, sőt nem hagyta nyugodni az ifjú Kölcseyt sem, s egy Kazinczyhoz 1809 augusztus 23-ról írott levelében meglepően széles vallástörténelmi készséggel mindjárt a kérdés fejtegetésébe merül. Azon kezdi, hogy a Szombathytól emlegetett Batizi-féle Catechesist a kollégiumi könyv-

¹ Szombathy professzor ugyanis, épp azt akarván bebizonyítani, hogy az Ortografia szerzője *református*, illetőleg *reformátor* volt, bő megokolás kíséretében pontosan mutatja ki, hogy a mű Előljáró beszédjének egyenesen az alapgondolata az, hogy 1. a Szentírást minden ember olvassa, és hogy 2. állandóan „tévelygőkről“ beszél, amelyet csak a reformátorok használtak a régi hit követőire; 3-szor, hogy a Tízparancsolat 3-ik pontját (Megemlékezzél róla, hogy a szombatot szenteld) lehető egyszerűen, az Angyali üdvözlét pedig a könyörgés elhagyása nélkül (S. Maria ora pro nobis) adja. Végül Batizit másik két, Krakkóban nyomtatott műve, s a Dévaiéval rokon helyesírása, korai reformatori szerepe stb. alapján úgy állítja oda, mint aki valószínűleg maga az Ortografia szerzője. Nagy kár, — jegyzi meg végül, — hogy a Catechesisnek *első kiadását*, amely a Debreczeni Collegium Bibliothecájában szerinte megvan, nem láthatja.

² 1814-iki Irodalomtörténelmi vázlatában már határozottan Batizinéak tulajdonítja. Döbrentei Erdélyi Múzeum 1814. I. f. 6. lap.

³ L. Révész Imre: Dévai Bíró Mátyás életrajza. Pest, 1863.

tárban hiába kereste. Sem ott, sem a katalogusban nincs. De ha már nem szolgálhat vele, ide iktatja legalább azt, amit erről a tárgyról a saját „jegyzeteiben talál“. A Szombathy levelét veszi alapul, s ennek első érvét, hogy „az ortografiát reformátor és pedig Batizi írta, mert az előljáró beszédjének az a summája, hogy „a szentírást minden ember olvassa“: még nem tartja elég bizonyítéknak. Mert igaz, hogy a katolikus hit ezt (amint Káldy Gy. naplójából is tudjuk) nem tanítja, de hátha még a XVI. században voltak olyanok a katolikusok közt, akik épp azt cselekedték, amit az Ortografia írója? Példa erre a birtokában levő Péchy Lukács „Keresztyén szüzek koszorújának több helye.¹

Épp ily helyzetben van a Szombathy 3-ik érvével (a 2-ikat, mint lényegtelenül föl sem veszi) hogy t. i. a „Tízparancsolat pontjainak saájtszerű szövegezése is reformátort bizonyít“, mert hiszen ezt a Luther követői és a katolikusok is sokáig egyformán számlálták, sőt a zwinglianusok és kálvinisták is csak a XVII. században kezdik másféle alakban használni. E célból a korabeli legjobb egyháztörténeti kútfőkre Kleinra,² Pfeifferre³ s Lightfoot Erubhinjára hivatkozva (Cap. LXI.) az angol episcopalistákra mutat, akik szintén a reformátusok számlálása szerint mondták a Tízparancsolatot. Végül mint koronatanút, Komáromi Csipkést idézi⁴: hogy a „páristák és lutheránusok, mivel képeket csinálnak, tartanak és amazok imádnak is, ehhez képest a 2-ik parancsolatot vagy kitörlik, kihagyják, vagy az első mellé ragasztják“ stb. De ezektől eltekintve is mélyen hiszi, hogy az Ortographiát Luther-követő reformátor írta, csak hogy erre nézve neki egészen más argumentuma van, nemcsak azok az általános érvek, amiket Szombathy föl sorol, hanem az Ortographiának egy olyan tanítása, amely kétségtelenül nem katolikus dogma, és ez az: „hogy czac az Isten irgalmassagabul vagy on üdvössegönc“. — És itt jön fejtegetésének rövidségében is meglepően széles vallástörténeti jártasságról tanúskodó részlete, amidőn a nyugati egyházban váltakozó dogmatikai áramlatok (az eleinte tiltott,

¹ Péchy Lukács. 25. l. 1. lap. 179. f. 1, 2. l. stb.

² Klein: Nachricht von Evangelien. pred. T. 1. p. 121. l.

³ Pfeiffer: Dubia Vexata p. 235. II. kiadás.

⁴ Komáromi Csipkés Predikációi. 1666. 301. lap.

majd diadalmaskodó pelagianismus, s viszont az eleinte követett, majd elítélt augustinus szellemű jansenismus s a thomisták, dominikánusok és jezsuiták küzdelmének) összefoglaló rajzával kétségtelenné teszi, hogy ezt a jezsuita tanításokkal ellenkező elveket valló Ortographiát katolikus ember nem írhatta. „Ez már a Luther tudománya volt, mondja nyomatékkal, mint ezt az ő „De servo arbitrio“ c. könyvében Erasmus ellen határozatosan kijelentette, mely értelmet fogadott el azután Kalvinus is“.¹ Ennek a döntő gondolatnak kivillantása s a hozzá fűzött vallástörténeti érvelés olyan szellemes és mélyen járó, hogy, mint az eszmék logikájából elvont benső érv, súlyosság dolgában méltó a Révész Imre bizonyítékaihoz², aki jóval később, szerencsésebb helyzetben egy külső adattal dönti el, hogy az Ortographia Kazinczytól kifogásolt katolikus szerzetesű könyörgései majdnem szóról-szóra bent vannak a Luther (1529-iki) német és latin kis kátéjában. Ami voltaképp megint annak a példázása, amelyet az ő és új egyház főbb dogmáinak lassú differenciálódására főntebb Kölcsy állított s alkalmazásában értékesít is: „hogy az Ortographia Ungarica írója Luther értelme mellett van“.

A kérdés másik ágát, hogy ki lehetett már névszerint ez az író, bár nem kisebb készültséggel, de inkább negatív irányban vizsgálja Kölcsy. Klein³ és Ribini⁴ nyomán (Luther leveleiből) azt igyekezvén bizonyítani, hogy Dévai már 1543-ban a sacramentariusok tanát hirdeti, hogy maga Batizi, aki Dévai-val együtt reformált, szintén hasonló szellemben tanít. És hogy a helvetica confessio, bár 1567-ben terjed el nálunk, dogmaiban már jóval előbb ismeretes, amint ezt Sz. Kiss István, Mélius, Stankarus és Kalmanchei példája stb. mutatja. Kár, hogy ez apológikus hevében nem veszi észre sem [a Sylvester-féle grammatika és az Ortographia benső kapcsolatait, sem (amint különben utána egész Révészig — 1863 — senki) hogy az ő kezükben voltakép a Krakkói Abécének egy jóval későbbi, 1549-iki „*ujjonnan megigazított és ki niomatott*“ példánya fekszik, és így az első, 1538 körüli kiadás igenis lehetett az akkor még

¹ Levele Kazinczyhoz Debreczenből. 1809 augusztus 23.

² Révész Imre: Dévai Biró Mátyás élete. 111. l.

³ Klein id. műve. 1. c.

⁴ Ribini Memorabilia. T. 1. p. 60. l.

Luther tanait valló Dévaié. Azzal már, hogy az Ortographia elején levő köszöntés B. A. jegye meg nem az író, hanem a nyomtató Abádi Benedek latinus nevének kezdőbetői, azzal már nem törődik. „A decisio — mint mondja — nem az enyém“. Szerinte a főcél úgyis az volt, hogy a Kazinczy nyíltan hagyott kérdéseire megfeleljen, ez pedig nemesak korához, hanem vitázó társaihoz mérten¹ is oly fényesen sikerült, hogy a kérdés történelmében ezután Kazinczy, Szombathy és Révész mellett méltán foglalhat helyet.²

A Debreczeni kódex.

1810 februárjában, miután iskolai tanulmányait befejezte Kölcssey, régi vágyát s talán a Kazinczy buzdításait is követve, Pestre költözik. Ott hagyja Debreczent, mint némi keserű túlzással mondja: „szenvedéseinek a helyét“, bár „némely uraknak nagy ellenére, akik örömet akarták volna, hogy még egy esztendőt ott töltsön“. Ott a kollégiumot, amelynek „csöndjét“ és „bibliothekáját“ később Szemere oldalán is nem egyszer visszasóhajtja.

Pesten a mester nevével annál melegebb és mozgalmasabb körbe kerül: Kazinczy lelkes triaszának közelébe. S csakhamar megismerkedik Kulcsárral, Vitkovicssal, Horvát Istvánnal, s élete későbbi leghűbb osztályosával, Szemerével, akinek baráti szeretete, lelkesedése és eszményei kezdetben egészen fölvilanyozzák s részben tanulmányainak is újabb irányt, sőt igen jelentős lendületet adnak. Élénk buzgalommal tekint végig főként az újabb magyar irodalmon: a Ráday, Virág és Dayka költészetén, majd a Kazinczy intései és iskolájának irányához képest *nyelvi* és *proscdiai* kérdések tárgyalásába merül, s mind mélyebben azokba a klasszikai studiumokba, amelyek-

¹ Hogy Révész a kérdés irodalmában őt nem említi, minden bizonnyal onnan van, mert a Dévaija megjelentekor (1863) ez a levele Kölcsseynek még ismeretlen volt.

² Csak itt vonal alatt említjük, hogy Báthory Andrásnak Kazinczytól hibásan jelzett életkorát mintegy futtában, de egy sereg forrásműre (Horányi, Benkő, Zwittinger, Istvánffyra) hivatkozva szintén Kölcssey igazítja meg, hogy t. i. a bíboros halála idején nem 28, hanem 33 éves volt.

ben rövid idő alatt csak a levelei után ítélve is ritka készült-ségre és alaposágra tesz szert.

De a keresett nyugalmat Pesten sem találja föl: sem önmagában, sem a környezetében. Ingadozó egészsége, s lethargikus kedélyállapotával járó nagy érzékenysége, amely már ekkor jelentkezik nála: gyakorta fölzavarják nyugalmit. Ehez járulnak még súlyos családi gondjai: három kiskorú öccsének neveltetése, birtokaiknak sorsa, amiknek kezelését maholnap szintén neki kell átvennie. „Mindezek — írja egy levelében — akadályt vetének a szép pályán s reményeket tevének semmivé“. 1810 augusztusában így hagyja oda Pestet s elkeseredésében („másutt nem lehetvén“) hol Debreczenben, hol álmosdi kúriáján tölti napjait; a gazdálkodó ember szabadságával és Voltaire szavaival vígasztalva magát: „Jobb műveletlen földjeinket tenni termékenyekké, mint commentariust írni Corneillere,„.

A következő év derekán, úgy látszik első sorban Kazinczy nógatasaira, akinek a leveleit kérve-kéri, aztán barátjai: Szemere és Horvát példájától is buzdítva, kiemelkedik tétlenségéből és „auctori életet kezd“, Nagy hévvel és elragadtatással olvassa a XVIII. sz. kedvelt német lírikusait: Matthissont, Hallert, Salist és Bürgert s ezeknek tárgyköre, formái és hangja őt is utánzásra serkentik. Teljesen a Kazinczy szellemében, nem törődve a „profanum volgus ízlésével“. De velük egyszerre hatol be a német romantikus-bölcselek elméleteibe s forgatja mohón Krug és Bouterwek Eszthetikáját, a két Schlegel Vorlesungjait, Sulzer Allgemeine Theoriejét, s mellettük mintegy tételeik igazolásául Shakespeare-t, Goethet és Calderont; s folyton megújuló érdeklél a görögöket: Aishylost, Aristophanest és főleg Homért.

Ílyenmő tanulmányai közepett éri Kazinczy újabb figyeltetése, hogy amennyire ideje és a debreczeni viszonyok engedik, ne hagyja abba megkezdett kutatásait, merüljön bele a Bibliotheka átvizsgálásába. Az intés éppen jókor jött, s pár nap múlva, 1811 december 6-ról már válaszol is neki Kölcssey, hogy a „Bibliotheka titkait egy szerencsés eset fölfedezte előttem s minden benne levő magyar könyvek katalógusa nálam parálva van. Oly sok magyar régiség, amennyit vártam, ott nincsen“. De, s itt ejti ki először a később nagy szerepet játszó

kézirat nevét, csak így: „a Wespzprémy által említett Ms. maga sokat ér“.

Ez az Ms. pedig a híres *Debreczeni Kódex* volt.

Minden jel oda mutat, hogy nevezetes nyelvemlékre, amelyet főként a Sinay bukása (1800) után elkezdett dugdosása miatt vett körül az a misteriosus kód, még pesti tartózkodása idején Horváth István hívta föl a Kölcey figyelmét. Horvát ugyanis, aki már Wespzprémy leírásaiból, sőt Cornides és Révay útján is gyakran hallhatott róla, maga is fűt-fát megmozgat, ha valami úton-módon a kezébe kaphatná. Mind ezt Kölcey maga érinti Kazinczyhoz (1812 január közepén) írott levelében s most mintegy tájékoztatásul sietve kérdi, hogy a kézirat végre hatalmában van, de vajjon van-e már paríálva s hasznos dolgot tenne-e vele, ha lemásoltatná? A két első predikációt mutatóul nyomban útnak is indítja. — Kazinczy erre pár hét múlva (1812 február 5.) szinte lelken-dezve válaszol, mert „a levél oly lázba hozta, hogy testében egy artéria sincs, mely tüzesen ne ütne“. Kéri, hogy ne szóljon róla Kölcey senkinek, ne tudassa senkivel, hogy mi a terve, de írassa le, írja le, s conferálja betűről-betűre s engedje neki azt a nagy szerencsét, hogy a kódexet a „Magyar Régiségek“ második kötetében közzé tehesse. Majd kikél Debreczen titkozatossága és ridegsége ellen, hogy már Révay és Teleky kérését is visszautasították. Tudja, hogy a dolog áldozatokkal jár, de gondoljon a magyar philológiának hozandó dicsőségre, és amely neki (Kazinczynak) *alkalmat ad, hogy nevét a maradék előtt emlékezetben tartsa !!* Fogadjon gondos és eszes scriptort, ígérjen neki 100 forintot. Ha gazdag volna, nem sajnálna érte még egy 100-at. Köszöni, dicséri az elküldött mustrát, de feketébb tintával s úgy írassa, hogy egy-egy sorba csak annyit vegyen fel, amennyi az originálban van.

Kölcey a „tüzzel írott levelet“ boldogan olvassa végig s már 1812 február 19. és május 8-án kelt soraiban tudatja, hogy az „Ms nála van, de több, mint 600 paginát hirtelen le nem írhatni“. Türelem és óvatosság jobbról-balról. Segédje maga az alkönyvtáros, egy Tóth Mihály nevű togátus diák, aki a „Ms“-át záros szekrényéből (almarium) hol kilopva, hol visszadugva a tilalom miatt nagy aggodalmak között már másoltatja is. De addig is, amíg elkészülne, egy (1812 május

8-án kelt) hosszú levelében referál Kazinczynak a kódex beosztásáról, részben tartalmáról. Előljáróba megemlíti hat különböző kézírásos voltát, amelyet ő is — amiként később Toldy¹ — „6 különböző codex hulladékanak tart“. Aztán a benne levő szétszórt jegyzetek nyomán érinti XVII. századbeli hányódását s utolsó magán-birtokosát, *Keresztúri Sámuel*t, aki Sinay alkönyvtáraossága idejében, 1753-ban a debreczeni ref. főiskolának ajánlódta. De szól folytatólag a kódex addigi ismertetőiről: Sinayról, Wespřemyről és Cornidesről. Az elsőnek és utolsónak becses adalékait szóról-szóra közli s hosszabb-rövidebb, részben ma is helyes megjegyzésekkel kíséri.² Befejezőül még egy pár valószínű másolattöredékéről emlékszik meg, amelyet a Mscta Cornidesiano Telekiánában látott és a Sinay birtokában levő „Miscellanea Hungaricaban“ sejt, de ez utóbbihoz még hozzá nem férhetett.

Mindez voltaképp csak levélbeli közlésre szánt futólagos megjegyzés, de mégis részletesebb és alaposabb, semhogy a kódex történetében helyet ne követelhetne magának. Sőt úgy gondolom, hogy a Wespřemy³ és Cornides-féle⁴ adalékok után joggal tekinthető a kódex harmadik szakszerű ismertetésének, mely ha akkor napvilágot nem is látott, de a Volf figyelmét e nyelvemlékről nyújtott kitűnő értekezésében nem kellett volna hogy elkerülje.⁵

¹ Toldy: Magyar nemzeti irodalomtörténete. 1862.

² Így Sinaynál ezt jegyzi meg: „A Franciscanusokra való vitele ezen írásoknak az elsőre, mely legnagyobb, nem tartozik, mert azon 114 foliusokon a *Szt Ferenc Atyánk* egyszer sem fordul elő“. Igen, de előfordul a „Szt Bonaventura doktor atyánk“ a 211-ik lapon, aki pedig az ifjú Szt Ferenc rendnek egyik legelső és legnagyobb dísz. (1221—1274.) De viszont azt meg Sinaynál, sőt *részben* Wespřemynél és Cornidesnél is avatottabban mondja, hogy „A XV. századra való vitel csak az első fragmentumra tartozhat, mert a *többiek későbbben* írtak“.

³ Wespřemy: Succincta medicorum Hung. ac Transilv. biographia. Cent. alt. Pars posterior. Viennae. 1781. 192—197. l.

⁴ Cornides Dániel levele Sinayhoz: 1787 ápril 5-éről a debreceni ref. főiskola könyvtárában. Először kiadta, illetőleg fölhasználta Kölcssey, fönti levelében. Másodszor Horvát István „A magyar nyelv régi maradványairól“ című értekezésében. L. Tudományos Gyűjtemény. 1836. VII. k. 102—113. l.

⁵ Igaz, hogy Volf a Debreczeni kodex kiadásakor (Nyelvemléktár XI. kötet, 1882.) Kölcssey idevonatkozó leveleit még alig ismerhette,

A kódex végre Kulcsár sürgetéseinek¹ és a szabadabb gondolkodású Varga professzor támogatásának ügyes fölhasználásával a titkos armariumból hivatalosan is kikerülhetett. S majdnem két évi várakozás után, Debreczenen kívül egy *Acsádi Pál* nevű derék ifjú „hasonlíthatatlan szépséggel és gonddal írt copiájában“ elkészült. Mindez első sorban a Kölcsey nemes áldozatkészségének köszönhető, aki a Mestert semmivel sem akarván terhelni, az egész ügyet kezdettől fogva nemcsak vezette, hanem anyagilag támogatta is.²

Tehát 1813 őszén már Kazinczy kezében van a kódex gondos és pompás másolata; *a második teljes másolat*, amelyről eddig tudomásunk van. Az elsőt t. i. Cordines levele szerint³ 1778 körül Festetich Pál gróf készítette, „addig kérlelvén a Debretzeni előljárókat, míg a kézirat mását könyvtára számára kieszközölte“, amit Révaynak és a tudós Teleky kancellárnak már minden igyekezetük mellett sem sikerült megnyerni.⁴ Ezt, a Kazinczy-félét követi aztán 22 év múlva (1835) az Akadémia

de igen a Horvát I. cikkét, aki a Kazinczy-féle másolat készítése körül hivatkozik is rá.

¹ Kulcsár t. i. szintén szeretett volna egy másolatot kapni s ez ügyben levelezett is Varga professzorral, akinek közbenjárására a kódexet végre „hivatalosan“ kiadták Tóth Mihálynak. De a másoló, a főntemlített körülmények közt már nem Kulcsárnak, hanem Kazinczy-nak dolgozott.

² Itt vonal alatt jegyezzük meg, de meg kell jegyeznünk, hogy minderről Kazinczy Horváthoz írott levelében (1824 július 9.) egy árva szóval sem emlékszik. Azt elujságolja, némi persiflással Debreczenen is ütvén egyet, hogy a parialás se Révaynak, se Telekynek nem sikerült, s ő is „az előljárók engedelme, sőt híre nélkül véteté a könyvnek mását“, de hogy ezt a másolatvételt kinek köszönhette, vagy hogy ez a másoló ifjú ki volt, (Horvát már akarva se tudja megnevezni): arról mélyen hallgat. Mindenesetre jellemző mozzanat rá, amelyet Kölcsey hasonló esetben bizonyára nem tett volna. Annyira nem, hogy amint önzetlen készséggel vállalkozott annak idején a másolás vezetésére, most, amidőn már kezében volt a „copia“ s postára adni készül, akkor is ez az utolsó szava: „Az apographon készítője *Acsády Pál* (Sárándon, Bihar megyében, leányok tanítója). Nevét, hogy tudjuk, érdemli“.

³ Cornides levele Prayhoz 1778 január 27. Pest. L. Horvát I. említett értekezésében.

⁴ Kazinczy levele Horvát Istvánhoz, mellyel a kódex másolatát neki ajándékozza. L. Horvát említett értekezésében.

számára készült *harmadik másolat*, melyet Péczeli felügyelete alatt egy Király Károly nevű debreczeni joghallgató végez, bár egyszerű folyóírással, de szintén gondosan.

Önkényt jó a kérdés, hogy mért volt szükség erre a harmadikra, s mi történt a Kazinczy mintaszerű, szép példányával? Eredeti terve, hogy a „Magyar Régiségek“ II-ik kötetűl kiadja, Horvát szerint a „költéség nagysága“, Toldy színt „kiadó nem léte miatt“ maradt abba. S mivel kilátásai később sem javultak: jobb remény fejében 1824 július 9-én Horvátnak ajándékozta (címlappal és előbeszéddel bővítve) s azzal az óhajtással, hogy „ha gondjai és az idők engedik“: bocsássa sajtó alá ő. Neki sem sikerült. Így került a kézirat, jóval a Horvát halála után a Nemzeti Múzeum birtokába, ahol 452 Quart Hung. szám alatt ma is őrzik.¹

A Lugossy-Kódex.

Ugyanabban a levelében,² amelyben örömmel ujságolja Kölcsey, hogy a Legendáriust végre nyíltan is kiadták a másolónak, említi inkább csak úgy odavetve, hogy „Egy 1630-ban s előbb régi írásokból paríált verses könyv is van most nálam, mely a debreceni Bibliothekában az armariumon kívül találtatott“ stb. S közlései végén, még egyszer visszatérvén rá, a tartalmából is idézi a következőket:

„Az említett nálam levő verses könyvben, a régibb darabok ezek:

Az Spíra Ferencznek, Christus hitinek megtagadásáért való röttenetös romlassa es vezödelme. 1566.

Tököre es peldaja ez jelön valo romlando életnek. etc. 1540.

Historia Abigaelis. 1560.

Judith historiája. 1548.

Jonas prof. Historiaja Batizijé. 1541.

Tobias histor. — 1550.

Sziget vár romlása. 1566.

¹ A meglétéről tudott Toldy is. L. Magyar nemzeti irod. története. III. kiadás. 1862. 89. lap. Annál kevésbbé érthető, hogy mért nem használták föl.

² Álmosd, 1813 május 22.

Joseph historiaja Bánkai Mátyásé 1506., ez a legrégebbi stb. Mind ide ki nem írhatom, de igen sok régi darabok vannak még ezeken kívül is“.

Ennyit erről a „régí írásokból paríált verses könyvről“, amelyet aztán sem Kölcsey, sem Kazinczy nem említ többé, már akár feledékenységéből, akár mert a debreceni kódex köti le ez idétt minden figyelmüket. Pedig nagyon megérdemelte volna, hogy ezzel is behatóbban foglalkozzanak, mert amint e fölsorolt címekből az első pillanatra megállapítható, a könyv a ma úgynevezett *Lugossy-kódex* volt.¹

Tehát XVI. századbeli vallásos (s részben világi) költészetünknek ez az egyik legbecsesebb kéziratos forrása a XIX. sz. elején már kétségkívül a debreceni kollégium birtokában van. S viszont az első kéz, amely itt tudtunkkal gondosan végig forgatta s először ad hírt róla irodalmunkban, megint a Kölcseyé. De hogy mikor, hogyan jutott ez a régiség a főiskola birtokába? — máig megfejthetetlen előttünk. Általán e könyv történetéből még kevesebbet sikerült megtudnunk, mint testvéréről, a Debreczeni kódexről.² Aminek egyik főoka abban rejlik, hogy se magában, a benne külömben elég szaporán előforduló bejegyzésekben nem találunk semmi közelebbi útbaigazítást, sem azoktól a férfiaktól nem maradt ránk semmi, akik annak idején még könnyen gyűjthettek volna ilyeneket; értjük alatta éppen *Kölcseyt* és később *Lugossyt*, aki a könyvtárból évtizedekre eltűnt kódexeket ritka szerencsével megint visszaszerelte. Egy kétségtelen, hogy az írója, helyesebben másoló-összeírója, bizonyos *Somogyi Pál* nevű kálvinista rektor,

¹ A Kölcseytől csak futtában fölsorolt nevek (az elől nagyon megcsonkult) kódex első felének tényleg legjelentősebb epikus darabjai s néhány közbeeső cantiót kivéve, egészen ugyanabban a sorrendben, amint ezt a kolligátumban találjuk. Csak a „Szigetvár romlása“ után említi Kölczey nagyobb ugrással a „Joseph históriáját“.

² Ehez járul még az a körülmény, hogy a kódex úgy az elején (29 levél), mint a végén — közbülső hiányairól nem is szólva — erősen meg van csonkultva. Így épp azok a részek, amelyek a rokon természetű kéziratok tanúsága szerint még leginkább nyujtanának, hogy úgy mondjuk: autobiografiai adatokat: hiányzanak. És ez így lehetett már a Kölcsey korában is, különben a felsorolt epikus darabokat aligha kezdi a Spira Ferencével, amely a mai szövegünkben (34—44. ll.) tényleg az első elbeszélő költemény.

aki a XVII. század elején, 1627—35 között írja össze meglehetősen gonddal, eredetileg tán félszáznál is többre rugó verseit. Írja pedig egy *Ujfalu* nevű községben, melyet a cantio, históriák és dicséretesek alján csaknem mindenütt pontosan megjelöl, ily formán: scripsit in Ujfalu, anno sexcentesimo etc. Hogy ezalatt az Ujfalu alatt már minden valóságosság szerint a Somogy alsó részén fekvő mai *Magyar-Ujfalut* kell értenünk, azt alább tüzetesen is ki fogjuk fejteni. Most elég, ha nagyjában jelezzük, hogy Somogyból indult ki, amíg hosszabb vagy rövidebb vándorútján át a debreczeni főiskola birtokába eljutott s talán éppen azokban a fontos évtizedekben, amikor a könyvtár a XVIII. század végén a nagy Sinay igazgatása alatt egyik legszebbik korát élte.

Ez a tragikus sorsú, kiváló férfi ugyanis szinte attól a pillanattól, amikor még mint „subbibliothecarius“ diák a Debreczeni kódexet megszerezte (1753), véges-végig mint tanár, tudós, könyvtárigazgató és szenvedélyes gyűjtő, nemcsak a saját, hanem a főiskola könyvtárállományát is igen sok és nagybecsű hazai és külföldi munkával gyarapította. Ez irányú buzgalmának különösen kedveztek az akkori kor és a helybeli viszonyok is. Az az országszerte föllendült tudományos érdek, amely előbb némi reactionárius szellem, majd nemzeti jövőnk kultusza jegyében főként történeti és irodalmi emlékek gyűjtése és kiadása körül buzgott legerősebben. Ekkor nyílnak föl először hosszabb időre a különböző nyilvános- és magán könyvtárak ajtajai, indulnak meg a Pray, Katona, Kollár roppant munkássága nyomán azok az úttörő „Bibliografiák“, „Museumok“, és „Sokfélék“, melyek a tudománynak már minden ágát körükbe vonni törekedve, közleményeikkel, ismertetéseikkel egyre nagyobb figyelmet ébresztenek. Szinte diavttá lesz a gyűjtő és kutató szenvedély. Itt Debreczenben is, ahol a kollégiumban és kollégiumon kívül a költők és tudósok, amatőrök és feldolgozók egész gárdája működik. Köztük, hogy csak a nevezetesebbeket említsük: a nagytudományú Wessprémy István orvos, kellőleg ma se méltányolt Succinctájával (1774—87.), aztán Fáy János polgármester becses képtárával, amelyben Debreczen történetírója szerint: „a Guido Reniken, Dominichinokon, Raffael Mengs és Kaufmann Angelikákon stb. kívül Graecia klasszikus földjéből kiásott szobrok is találtakat-

tak”.¹ Ott Nagy Gábor debreczeni ügyvéd, Kazinczy barátja, akinek pompás műtárgyairól Csokonai is magasztalással ír (1803) Széchenyi Ferencnek. Ott Kazay gyógyszerész megszerzte híres numizmatikai és diplomatikai gyűjteménye, amely egy hatalmas tölgyfa-ládában szintén ez időtájt kerül a könyvtár kincsei közé. Ugyanakkor, magának Sinaynak a birtokába — a Sylvester-féle grammatikán kívül egy másik „Miscellanea Hungarica”; négy darab ívalakú kéziratcsomó, amelyben Kölcey a Debreczeni kódex első másolatait is joggal sejtette.² Ám a Sinay rendkívül éber és lankadatlan gyűjtőszenvédélye mellett az se lehetetlen, hogy protestáns főiskoláinkon még a múlt század derekán is divatos, úgynevezett „nagy auctiokon” juthatott ez a kódex a kollégium vagy valamelyik tanára kezébe. Amidőn a kerület közel s távoli helyeiről, közintézetek és magánosok tulajdonából egész kis könyvtárakat hordanak be koronként nyilvános árverésre; vagy szintén ősi hagyományként: egyházi férfiak (papok, tanítók, gondnokok), mint egykori tanítványok hagyatékából végrendeletileg. ajánlékképpen. Bármiként legyen: természetes a föltevésünk, hogy ez a colligatum is ilyen viszonyok közt, egy vagy más úton, de minden valószínűség szerint a XVIII. század második felében kerülhetett a könyvtár birtokába, s ott is marad egész a XIX. sz. elejéig, ami alatt aligha hozzá méltó gonddal „az u. n. armariumon kívül” őrzi a kezelőség.

De habent sua fata libelli! A Lugossy-kódex odysseája ezzel még nem záródik le. — Kölcey említése után nem sokkal eltűnik a főiskola köréből s csak több mint negyedszázados bújdosás után kerül ismét vissza a biharmegyei Berettyó-Ujfaluból. És akinek a közbenjárására visszakerül, maga Lugossy József volt, ki azonban a visszaszerzés körülményeiről már akár elvből, akár az adományozó iránti tapintatból, soha egy szóval se nyilatkozott. Lehet, hogy ő, akiben a Sinay lelke, rendkívüli sokoldalúsága és gyűjtőszenvédélye talán a legnagyobb mértékben öröklődött, mint a

¹ Ezek a műkincsek később özv. Fáy Alajosné szül. Splényi bárónő birtokában Budára kerültek. De hogy onnan hová? — nem tudtuk kinyomozni. L. Szűcs István „Szab. kir. város Debreczen történelme” III. köt. 983. l.

² Levele Kazinczyhoz, 1812 május 12.

kollégiumnak korán elhíresedett, „költő és keleti nyelvekben jártas“ diákja, nagy ismeretsége és baráti összeköttetései révén már a 30-as évek végén megkaphatta. Mindez föltevés. Ma csak annyit tudunk, hogy amidőn kétéves külföldi tanulmányútjáról 1841-ben hazajön, a szóban levő kódex már a kezében van. Ezt mutatja utolsó darabjának, az „Izsák házasságáról szóló históriának“ fiatalos, könnyen folyó betűkkel való kipótlása, s alatta ez a jegyzet: „Kipótoltam nyomtatásból. Sept. 1841. L. J. s. k.“ Ugyancsak ő ajándékozza később már mint a debreceni főiskola tanára s egyúttal főiskolai könyvtáros a könyvtár számára, amely azóta róla, bizonyára a Toldy udvarias buzgólkodásából *Lugossy kódex* nevet visel. Sajátságos azonban, hogy ő, aki ehez az erekléhez halálanapjáig különös szeretettel vonzódott, számtalanszor át meg áttanulmányozott, egyes cantióit és históriáit más lelőhelyekkel, főként a Bornemissza Énekes könyvével pontosan egybevetette, végül az egésről egy mintaszerű másolatot készített¹: magáról az irodalmi értékéről nyomtatásban, a visszaszerzéséről meg egyáltalán semmiféle formában sohasem nyilatkozott. Nagy kár, amelynek a fejében csak az vigasztal, hogy viszont a kódex az ő buzgalma révén lett a régibb (XVI–XVII. sz.) költészetünkre irányuló kutatásoknak mihamar jól ismert és megbecsült forrása, amelynek eredményeit a Szilády Áron jegyzetein² kezdve, irodalomtörténeti kézikönyveinken át a legfrissebb doktori disszertációkban is ott találjuk.³ De egy igazán avatott, tartalmához méltó kritikai kiadása, vagy legalább ismeretése még mindig késik.⁴

Különben a kódex egyéni rajzához azok után, amiket

¹ Ez a másolat, mint tudjuk, ma Szilárdy Áron birtokában van.

² L. Szilády Á on : Régi Magyar Költők Tára IV—V—VI. köteteit. Bodnár Zsigmond : Irodalom története I. k. 441—442. l.

³ L. Pethő Gyula : „A gyöngyök keletkezése“, Vasárnapi Ujság 1879. évf. 47. szám, és Ujvárossy Szabó Gyula : „A magyar verses oktató költészet“ 1772-ig. Budapest, 1910.

⁴ Leíró szempontból eddig tudtunkkal ketten érdekelték : ú. m. Erdélyi Pál abban a 16 soros cikkében, amelyet „Énekes könyveink a XVI. és XVII. században“ című derék tanulmányában szentel neki. (L. Magyar Könyvszemle, 1899. évf.) És Kálmán Farkas a „Debreczeni Prot. Egyházi és Iskolai Lap“-ban, 1886. évf.

róla már eddig mondtunk, még a következőket adhatjuk.¹

A többhelyt erősen megcsönkult s az eredeti számozás szerint ma 197 (de tényleg 159) levélből álló, bekötött kézirat alakja ívnegyedré. Papirja vastag, barnásszínű, szívós s a mai ú. n. diósgyőrihez mutat közeli rokonságot, de nem végig egyazon minőségű sem az anyagát, sem a vízjegyét tekintve. Így például a 102—106. levelek vékonyabbak s megsárgult színükkel is élesen kirínak a többi közül. Viszont a 134—152-ig esők barnák, durvábbak, pergamentszerűek. Vízjegy mindössze 52 levelén látható s kétféle typust mutat: egy részén sajátzerű kétfejű sasos minta, a másikon ellyptikus kör alakban egy csillag, a tetején pedig M és H betűk, amelyek már magukban is mind-mind külön papírnemnek felelnek meg. Írása, bár különböző, hol ifjabb, hol öregesebb színezettel: átlag egyazon tollból ered, de helyel-közzel más kezét is elárul. Így, hogy csak a legkétségtelenebbeket említsük: a 98-ik levél (baloldali lapján) azé a 10 soros „Éneké“, amelynek szép, gondos és kerek betűi jelzés nélkül is elárulják vendégvoltukat. S írójuk Johannes Marozsán s. Her: Szőlősi, aki Compatri Suo, Sibique amando Pau: Somogio scriptit 1635 8. die Apprilis. Egy másik pedig a 122—5. leveleken (a Vitéz Francisco históriájában) már sokkal ügyetlenebb, elhányt, kisebb betűs, némi asszonyos karakterrel. Talán valamelyik nő ismerős tollából, aki egy időre átvette a másolást. (Egy füst alatt itt említjük meg, hogy az utolsó, 197. oldalon, a Lugossy még fiatalos, könnyen futó sorai pótolják ki az „Izsák házasságáról“ szóló história 5 hiányzó versszakát. Ugyancsak ő utal Bornemissza Énekeskönyvére vöröstintás jegyzeteivel az initiálék alatt.)

A kódex mai formájában összesen 45 (és nem 43) éneket tartalmaz; névszerint 16 cantiot és dicséretet, 10 vegyes tárgyú moralizáló verset, 3 házassági éneket (Batizi Házasságról való énekét, az Adhortatio Mulierumot és a Házasok énekét). Ezeken kívül, ami főértéke, 11 ótestamentomi, 1 újabb egyháztörténeti (Spira F.), 2 romantikus és 2 magyar tárgyú széphistóriát. (Szigetvár elveszéséről és Túri Györgyről.) Ezekből két cantio,

¹ Hiányzanak az 1—29; 41—42; 49—50; 95; 100; 187—188. és a 190, 197. levelek.

a 30. és 96. leveleken és egy széphistória (A tékozló fiúról), továbbá 4 moralizáló ének (elől egy, középtűt három): hiányos.

Az énekek átlag valamennyien a XVI. század második feléből, az 1540 és 94 közti időből erednek. Hármát kivéve : a N.-Bánkai „József históriáját“, amely végső versszaka szerint 1506-ból való ; aztán egy cantiót (Cantio optima 69. l.) és egy bibliai epikumot (Gedeon históriája 174—9. l.) kivéve, amelyek közül a másoló szerint ez utóbbi 1607, az előbbi 1609-ből való és mindakettő Földváry Ambrus, valószínűleg kispeterdi predikátor tollából. A többi szerzők egytől-egyig a XVI. század jól ismert énekesei, u. m.: Nagybánkai Mátyás, Bornemissza Péter és Miklós, Dézsi András, Batizi, Sztárai, Ilosvai S. Péter, Szepetneki János, Enyedi György, egy világi ember : Ráskai Gáspár; új: Báthori Boldizsár s talán Marozsán János hercegszöllősi rector és egy nő : Dóczi Zsuzsánna stb. De vannak névtelenek is.

Ami már a kódex íróját vagy helyesebben másolóját illeti, ez amint fentebb említők, bizonyos *Somogyi Pál* nevű, valószínűleg kálvinista rector, aki a XVII. század elején, 1627 és 35 között másolgat egy bizonyos Ujfalu nevű községben. De hogy melyik Ujfalut kell ez alatt értenünk, erre nézve már semmi közelebbi fölvilágosítást nem kapunk tőle. Szilády Áron, aki a R. M. K. T.-ban (VI. kötet, 296. és 366. lapok) kétszer is hivatkozik Somogyira, *berettyóújfalusi* mesternek tartja, de hogy milyen alapon : nem okolja meg. Mi a magunk részéről hajlandóbbak vagyunk a *somogyvármegyei Ujfalura* gondolni,¹ amely *Magyar* előnévvel (a mellette levő Németújfalu csak pusztá) ma is virágzó református egyház belső Somogyban. S e föltevésünket támogatja a versvégi jegyzetekben és a versfejekben előforduló más somogyi és baranyai helységre történt hivatkozás : így például *Hobolra*, ahol Somogyi Pál gyermekéveit töltötte (s talán ott született is), aztán *Gigére*, ahol in „aedibus suis“ másolgatott. De ezt támogatja Marozsán *hercegszöllősi* mester barátja is, aki mint „compatri suo“ írja bele a kódexbe saját énekét. Valamint Földváry Ambrus pré-

¹ Somogy délkeleti részén már a XV. században is több Ujfalu nevű község volt. L. Csánky „Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában“. II. k. 653. l.

dikátor, aki meg a *kispeterdi* polgároknak ajánlja a maga Gedeon históriáját. Mindezek a helyi vonatkozások sokkal inkább utalnak a somogyi, mint a biharmegyei Berettyó-Ujfalura.¹

De van még ezekenkívül egy másik negatív érvünk is. Főiskolánk Sedes Studiosorumában a XVII. sz. elejéről (23. l.) tényleg találunk egy Paulus Somogyi nevű tanulót, akiről az *acta csupán annyit* mond, hogy 1629-ben lép be a kollégium kötelékébe. Föltéve már, hogy ez az a diák, aki valamelyik dunántúli particulából jött ide felsőbb tanulmányainak folytatására, még akkor is, mivel ezek a tanulmányok 3—4 évet vettek igénybe, a kódexet pedig szintén ez időtájt (1635-ig) írja: lehetetlen, hogy ennyi idő alatt, éppen Debreczenben, a protestáns versköltés és kiadás metropolisában soha egyetlen éneket se másoljon bele nótáskönyvébe. Nem, ez a Somogyi aligha lehetett a versíró, s annál kevésbé, mert ő már akkor — saját szavai után ítélve — régen iskolamaster s körülbelül 28—30 éves férfi.²

Minde külső-belső érvekkel szemben a berettyóújfalusi rectorstágot csupán egy adalék látszik támogatni: a „*Historia de moribus in convivio*“ (167—174) alatt levő jegyzet, amely szerint ezt az éneket Szalonta városában 1616-ban írta volna le először. Ámde, hogy ez az útja akkor se valami könnyebb természetű kirándulás volt, mondjuk Berettyó-Ujfaluról, hanem rá nézve nagyon is szokatlan dolog, mutatja folytatólagos megjegyzése: *scripsit „ultra transtibiscum“* s még hozzá 1619-ben. Tehát fiatalabbkori éveiben, tiszántúli vándorlása alatt.

Befejezésül még annyit: hogy e kódexnek nem csak a tartalma, hanem a kötése is figyelmet érdemel, mert azok közül a pompás, magyaros stílusú relieur-munkák közül való, amelyek igazi virágkorukat épp itt Debreczenben a XVIII. sz. utolsó s a XIX. sz. első évtizedeiben élik.³ A fedél külső

¹ Érinti ezt a gondolatot Kálmán Farkas is főntemlített cikkében. De csak érinti, ő a maga részéről Szilády nevéhez csatlakozik.

² Azt mondja t. i. a Földvári-féle Gedeon história végén hogy „*in pueritia mea in Hobol scripsi hanc historiam A. D. 1699.*“ Ami ha 8—10 éves gyermekkort veszünk is alapul, 1629-ben 28—30 éves férfi korra mutat.

³ L. erről bővebben a Petőfi Almanachról írt ismertetésünket. Erdélyi Múzeum. 1909. évf.

borítéka finom pergament, rajta a formáknak, a színezésnek és a motívumoknak olyan változatos, mondhatnók keleties gazdagsága, amely ilyen szűk talajon valóban meglepő. Sajna, hogy a hosszas hányódásban épp ezek a kényes természetű részei (arany metszésű szegfű, rózsza, tulipánt díszei, vignettái, 3—4 féle színezése stb.) mentek leginkább tönkre, bár azért helyenként most is sejtetik azt a festői hatást, amellyel annak idején méltán dicsekedhetett. Bizonyára már ezt a díszes köntösét is Debreczenben nyerte, erre vall legalább egy csomó, hasonló stílusban remekelt társa a főiskolai könyvtárban, s erre testvérére, a Debreczeni kódexre, amelyet a benne levő adat szerint 1759-ben maga a kollégium köttetett be. De bárhol, bárkinek a tulajdonában érte ez a megtiszteltetés, avatottnak éppen nem mondhatjuk, mert mestere csupán a külsőre lévén tekintettel, magával a kézirat épségével nem igen törődött. A lapszéleket annyira legyalulta, hogy sok helyt nemcsak a levélszámok, hanem fönt a verscímek, lent a sor- vagy versszak jelző szók is olvashatatlanok. Sőt ragyogó tábláival és kombinált fűzésmódjával még a pusztulástól se tudta megóvni, mert az eleje (29 levél!) és a vége, ahol a kódex történetére is kaphattunk volna esetleg adalékokat, szintén idejekorán elpusztultak. De hogy a bekötés idején még meglehetek: a könyv sarkának bővebb méretű szabása világosan mutatja.

Kölcsy sokoldalúsága leveleiben.

Érthető hát, ha mindezek a hírek és vonatkozások első sorban magát a mestert, Kazinczyt lepik meg s indítják egyre fokozódó becsülésre az ifjú Kölcsey iránt. Leveleiben mind többször és nyomatékosabban hangzik az elismerés szava. Már a Debreczeni Legendárius leírásakor (1812 március 7.) így szól: „Én az Uram öcsém leveleit mindig szokatlan gyönyörrel olvasom, mert tanulok is belőlük..., mert literatúránkra senkitől sem várok többet, mint Szemerétől és Kölcseytől“. S később (1813 október 31.): „Uram öcsém béhat férfias lélekkel abba, amit olvas, amit munkába vészen... Én pedig tanulni fognék attól a barátomtól, akinél egyet sem ismerek képeesebbet arra, hogy tanítson“.

És hogy ezek a szavak csakugyan a „kompliment gyanúja

nélkül“, a mély és őszinte elismerés hangján voltak ejtve, mutatja az, hogy az eddig kimért és udvarias színezetű viszony is egyre melegebbé, mondhatnók baráttá válik köztük. A rajongó tanítvány, aki eddig félve indította kísérleteit Széphalom felé: tudásban, készségben nagyot nőtt. Sőt közleményei már e korból tartalom, érték, ítélet dolgában szinte vetekednek a mesterével. S Kazinczy debreczeni, sőt Debreczen környéki hívei között Kölcsey lassankint az elsők közé kerül.

De nagy és jelentős fejlődést mutat ugyane tájt az ifjú Kölcsey lelki élete is. Iskoláit elvégezve, Pestet megjárva: álmosdi magányában kínos és gyakori benső válságok martaléka lesz. Az a sok hév és lelkesedés, írói tervek és álmok, amiket egy-egy pesti útjáról magával hoz: a falun, méltó környezet és tudományos eszközök nélkül, mihamar szétfoszlanak. S jönnek utána az önmagával-vivódás nehéz órái: amikor apróra elemezgeti szét tetteit és szívét, pályájának és jellemének sajátos problémáit, hogy néki a sors csapongó fantáziával mily vérző keblet adott, hogy nagy érzékenysége miatt mennyit kell szenvednie: amikor egy szó, egy tekintet, még egytávoli sejdítés is leveri. Hogy ő — úgy látja — olyan útra tévedett, amelyen munkálni és használni nem tud; pedig belseje tűzzel teljes, de külseje, „ez a nyomorult alkotmányú test“, mindenre alkatlans. Sőt nem egyszer ifjú életének közeli vége és a vég sejtelméi is ráborúlnak... E sötét hangulatok rembrandti világításában tűnnek föl előttünk álmosdi környezetének érdekes alakjai is. *Péchy Imre*, egykori gyámjuk, a későbbi alnádor; a szépérzésű, nemes *Uza*, ez a zárkózott lengyel menekült, és *Medicus* kisasszony, akinek társaságában a családalapítás titkolt vágyai is meg-meglepik. Aztán annyszor tervezett és megghiusult bécsi útja, amelyet részint tompúlt kedélye, részint testvérei és a jószágai miatti gondok akadályoznak évről-évre stb. Valóban ezek a Kazinczyhoz és Szemeréhez írott levelek tárják föl előttünk legjobban a Kölcsey benső életének saját-szerű, néha megkapó fodrozatát s mint az ő kedélyalkatának jellemző adalékai, e tekintetben is felette becsesek.

Ám az örökös szélsőségek közt hányódó ifjú lélek, még akkor is, amikor mintegy elmerülni látszik kínos borúi közt, két dolog: a barátság és az irodalom iránt egy percre se veszti el fogékonyságát. Tisztán mutatván, hogy ez az ösztöne mélyebb

és örökebb földi életének szinte minden más vonatkozásánál. S még a barátság is csak addig látszik hevíteni, ameddig eszményei és törekvései az irodaloméval harmóniában állanak. Ezért szorítja annyi melegséggel a Kazinczy és Szemere jobb-ját, kéri és fogadja mohón tudósításaikat, főként a literatúrát érdeklőket, amelynek haladását legsötétebb melancholiái közt is figyelemmel kíséri és értékeli.

Igy Berzsényinek 1813-ban Helmecezytől kiadott versköteté nagy bosszúsággal tölti el a költő és kiadója iránt egyaránt. Berzsényit azért hibáztatja, mert „tömerdek rossz dalt eresztett ki“, s mert benne látja, hogy milyen baj az, ha poétáink nem egyszersmind „kunstrichterek“, s ha inkább a stílus preponderál bennük nem egyszer lélek és értelem nélkül. Helmecezyt pedig azért: „mert a kiadás körül nem illő szabadságokat vett magának“. S mindezt már ekkor olyan nyomatékkal, amely nemcsak gazdag esztetikai műveltséget sejtet, hanem azokat a műbíráló elveket és karaktert is jelzi, amellyel a korabeli magyar költészet termékeit látja, irányát és főbb képviselőit, mihamar elbírálni törekszik. Viszont meleg várakozással tekint a Döbrentey „Erdélyi Múzeuma“ felé, amelynek főhívó lapjait maga is szívesen terjeszti, különösen ha itt Debreczenben és a környékén tudna előfizetőket gyűjteni. Majd a Kazinczy kérésére Bessenyei „gárdista korabeli képe után“ kutat s igéri, hogy ha netán nyomába akadna, készséggel kimegy Pusztakovácsiba, hogy a dologba világosságot derítsen.¹ Szintén Kazinczy figyelteti, bár közvetve, Szemere útján, a Vályi Nagy Ferenc pataki tanár Homéros-fordítására, amelytől azonban, Kölcsy már eleve nem sokat remél. Nemcsak azért, mert ösmeri a professzor költői talentumát, hanem mivel magát a nyelvünket nem tartja még olyan fejlettnak, hogy Homért kivált hexameterekben méltóképp fordíthassuk. S ezt annál inkább mondja, mert közben ő maga is tesz kísérleteket Apollon-hymnusával², de saját vallomása szerint, nem boldogul vele. Így jár Bionnal s úgy veszi észre, hogy a főnehézség a compositiójukon kívül a „dactylusok nemlétéből“ származik. Annál több bizalommal nézi a jeles pataki diák Ungvárnémeti Tóth

¹ Ír erről Szemerének is 1814 március 3-ról. Nem találta meg.

² A Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι 'Απόλλωνος ἐκάτοιο kezdetűt.

László enemű kísérleteit. Ebben az ifjúban költői szellemre talál; görög versei oly szépek és egyszerűek, mint valami anthologiai darabok. De nála is jobb szeretné azonban, ha a görög verselésről mihamarább a görög írók magyarázatára menne át több okból: egyrészt, mert a diák literatúrának, közelebbről a költészetnek studiuma, miként a tapasztalás mutatja, nem viszen olyan jó útra, mint a görögöké, másrészt, mivel „egy igazi poéta fő sokkal alkalmasabb akár Homér, akár Pindár magyarázatára, mint az a sok száraz philologus, akiknek commentárjait vagy méreggel vagy nevetéssel kell olvasni“. Általában, hogy mily mélyen és állandóan foglalkoztatta Kőlcseyt ezidőben a görög irodalom, hogy mily nagy súlyt helyezett ennek a magyart érintő minden vonatkozására, mutatja az az éber figyelem, amelylyel minden enemű kísérletet fogadott, érdekléssel kísért vagy megbírált. Így amidőn egy Szabó András nevű írónak az „Erdélyi Museum“ hasábjain „Philosophiára vezető értekezések“ címmel egy bölcséleti elmefuttatása jelenik meg, Kazinczyhoz írott levelében (1814 dec. 4.) egy egész dissertációt szentel neki. Megkapó éles és tiszta vonásokkal pillant át főként a görög (anyagot és formát érdeklő) alapproblémákon, közelebből az atomistákén, kapcsolatban a Gassendi és Le Sage elveivel; majd az idealismus és realismus kérdésénél Des Cartes és Leibnitz, Berkeley és Schelling, Helvetius és Locke tanításain át Kantig. Egyenkint mutatva rá a cikkek vagy tévedéseire, vagy fogyatkozásaira; sokhelyt kezdetleges és zavaros elméleteire. Különösen azt emelvén ki, amelynek ő ifjú kora mellett már is mestere, hogy aki filozofia história írására vállalkozik, ne iskolai systemák és címek szerint tagolja már szét az anyagát, hanem az eszmék benső, történeti fejlődésének a fonalán. Ez a néhány oldal rövidségében is jellemző bizonyítéka a Kőlcsey jeles filozófiai készségének, önálló olvasás és gondolkodás útján szerzett alapos tudásának, amelyet habár rendszerbe soha nem foglalt, csak szakadozottan és alkalomszerűleg szórt szét leveleiben és bölcselő cikkeiben: *a magyar gondolkodás történetében is helyet biztosít neki.*¹

¹ Ezt a gondolatot tudatosan mondjuk, mert amíg a magyar gondolkodás történetét tárgyaló értekezések a Kőlcseynél kisebb írókat is főlemlítik: órála egészen megfelelnek.

Kölcsény és a nyelvújítás.

Az 1815-ik év több tekintetben nevezetes forduló Kölcsény életében. Miután családi birtokaikon megosztozkodtak: végleg a szatmármegyei Csekére költözik, s kisebb-nagyobb megszakításokkal halála napjáig ott marad. Ez a megye északi részén, közvetlenül a Tisza partján fekvő kis község, bár a derültebb évszakokban némi idyllikus szépség nem tagadható meg tőle, de irodalmi központoktól távolos, sőt elzárt fekvése miatt éppen nem az a hely, amely a Kölcsény kedélyére, költői és tudományos munkásságára jótékonyan hathatott volna. És ő bár ezt előre látta, az örökös lemondásokhoz és áldozatokhoz szokott lelkével mégis ezt választotta, mert „külömben a jószág pusztulásra jut s kisebb testvérei fognának szenvedni miatta“. (Álmosd, 1814 december 22.) De a jóreménység, legalább eleinte vele van, s valami stoikus bizalommal írja Kazinczynak, közel a költözködés idején, hogy azért „itt is fogom folytatni dolgozásaimat, oly csenddel és komolysággal, mint a széphalmi vagy péczeli íróasztal mellett, csak hogy talán kevesebb lélekkel, mert a *lélekébresztők* távolabb fognak lenni“. Valóban ezek a „dolgozásai“, az ő szakadatlan kedélyhányódásai ellenére is épp ezidőtől fogva rendkívüli mozgalmasságot és elmélyülést mutatnak. Főként két irányban: nyelvészeti és kritikai téren, amelyek nemcsak erősebben sodorják bele szellemi életünk új harcaiba, hanem egyúttal dicsőségének is első lépcsőfokai egy század távolából.

Hogy mért merült bele ily korán és ily fokozott érdekekkel előbb nyelvészeti tanulmányaiba, majd a nyelvújítás küzdelmeibe, ezt egyéni hajlamán kívül bizonyos kortörténeti okok is magyarázzák. Eleddig a gyakorlatban, de magának Kazinczynak is egyik vezető elve az volt, hogy a nyelvmívelés joga voltaképp a szépíróké, akiknek első és egyik főirányadójuk maga az aisthesis legyen. Aztán aki újítani akar, annak magának a nyelvet nemcsak tudni, hanem tanulni is kell, egyrészt törvényszerűségében és fejlődésében, másrészt a modern és klasszikus nyelvek idevágó példáiban és tanúságaiban. S ha valakiben, úgy Kölcsényben ezek a kritériumok kiváló mértékben megvoltak. Nyelvünk legrégibb emlékeit és íróit közvetlen szemlélet alapján kora ifjúságától fogva ismerte, akkori szegénységét, mint-

egy történeti perspektívában látta, az újítás szükségességét, útját és eszközeit forró odaadással kereste is. Ehez járult még rendkívül fejlett nyelvérzéke, széles esztetikai és filozófiai képzettsége, amely alapon mozogva, ha valaki, bizonyára ő érezte leginkább, hogy nyelvünk feltűnően merev, darabos, hogy kifejező képessége költői és prózai formáiban egyaránt korlátozott. De Kölcsey, mint egyik kora fölött álló, s azt sejtelmesen megelőző és megértő génusz, önkénytelenül is jogot formált ahhoz, hogy a nyelvvel egyben-másban, bár nem önkényesen, rendelkezék is. Hogy a szerkezetében rejlő erőket és jelenségeket kifejtse, a szellemében gyökerező gazdagságot és széphangzatot lehető teljességre emelje: aminek egyik fényes és gyakorlati példája éppen az ő prózája. Aztán azt se szabad elfelednünk, hogy nálunk, mint másutt ez az irodalmi és nyelvbeli újítás bizonyos bölcselmi, politikai, sőt vallási szabadabb nézetekkel, bizonyos szabadelvűséggel állott kapcsolatban, amelyeknek alapelemei a Kölcsey természettől gazdag és független lelkében szintén megvoltak. Igen, ő alaposan ismerte hazai irodalmunk múltján kívül a külföldi (német, francia, olasz stb.) és a klasszikus irodalmak jeleseit és hasonló mozgalmait. Főként a németek példáját, amelyet mindig legszívesebben követett, s nemcsak egyéni hajlamai, hanem kora hatása alatt is mintául választott. Közelebbről épp belőlük ismerte és fejtegette az új nyelvek gyarapodásának módját, az írók újításának jogát, az újítás természetét, amelynek vezető alakjai: Adelung és Wieland, Goethe és Herder gyakorta megjelennek tolla alatt. S őt nyelvújító mozgalmuk egyik legbecsesebb termékét, a Jenich pályairatát nemcsak idézi, hanem gondos és finoman stilizált prózában le is fordítja.

Valóban Kölcsey, mint Kazinczynak Szemere mellett egyik leghűbb társa: nyelvújításunk történetében is beható méltatásra tarthat számot. S ez úton vizsgálódva, különös figyelmet érdemelnek a *levelei*, amelyekben ha néha csak futólag, de egymásután idézgeti föl a Kazinczyt érdeklő vagy ellene támadó iratok minden fontosabbikát: a Dayka verseit, Báróczy munkáit, Hőgyész Márton támadását, a Mondolatot, Beregszászi Nagy Pál nyelvészkedésének felötlőbb tévedéseit stb. Amellett egy sereg tárgyi és elméleti fejtegetése is egytől-egyig fontos adalékai a nyelvújítás nagyszerű küzdelmeinek. Így már 1815

(július 5.) levelében a következő határozott nyilatkozatot teszi: „Nyilvánvaló, hogy az egész Litteraturában a nem rettegő neologismus részén mi négyen: Uram Bátyám, (Szemere) Pali Helmezy és én egyedül maradánk“. Ami pedig, egyéni principiumait illeti, arra nézve (néhol egész értekezésszerűen) a közetkezőket emeli ki. Szerinte a *magyar neologizálásnak* különös jogosultsága van ebben a négy körben, u. m.: 1. az idegen frázisokkal való élésben; ide tartoznak az inversiók is. 2. A szókurtításban; 3. a szóformálásban. Ide tartoznak a szók költői összetétele (verba composita). a derivatio és az analogiai formálás. És végül 4. a szó alkotásban.¹ Majd a nyelv természetét, (mely szerinte lényegileg nem más, mint a nyelv *képzékenysége*) vizsgálván, azt kutatja főként, hogy melyik az az út, amelyen a nyelv leginkább képezhető? S a maga részéről arra a sajátságos eredményre jut, hogy nyelvünk a mostan élő keleti és nyugati nyelvek közt egyhez sem hasonlít annyira, mint a *némethez*. Mert míg a román nyelvek mintegy egyszerre állottak elő a római és barbár nyelvek chaosából s ha később avatott kezek által csinosítottak is, de mindig származási természetük figyelembe vételével, addig a magyar, miként a német, egy műveletlen nemzetnek lévén *eredeli* nyelve: sem kellő bőséggel nem bírhatott, midőn az új, európai fogalmi körbe lépett, sem meghatározott syntaxissal, mivel írói nem voltak. Innen: hogy mindjárt eleinte a közötté levő germán és szláv elemektől kellett szavakat kölcsönöznie. (Ott pd. a H. B.) „De ez voltaképp még a nép dolga volt, — mondja nyomatékkal, — ezután jött, amint keresztyénekké lettünk a tudós papok által: a *deák nyelv*“. Ez kezdette Kölchey szerint mind a német, mind a magyar nyelvet képezni, ez nyomta rá syntaxisát mind a kettőre, innen lett mind a két nyelv oly jellemzően inversiós nyelv. Viszont ebből a sajátos eredetű syntaxisból és inversiós hajlamból következik, hogy mindkettő könnyen vehet föl idegen phrasisokat, fordulatokat, sőt a magyar sokkal inkább, mint a német. Röviden, hogy *a magyar nyelvnek egyenesen természetében fekszik a neologizálás*.

Annak a meghatározására pedig, hogy mely kifejezés ide-

¹ Bőven, és önálló cikkeken kifejtve munkái 3—4. kötetében.

gen, melyik magyar, szerinte első sorban azt kellene eldönteni, hogy voltaképp mi az az eredeti magyar kifejezés (szólás), mi az az eredeti magyar syntaxis? Ami — és itt hangzik el Kölcsey ajkán egy méltán meglepő és téves gondolat, — mindezt ideig nincs, nem is igen lesz, sőt azt óhajtja: soha ne is legyen, mert nyelvünknek még egész sereg kérdésén homály van, grammatikális sajátságai is jórészt ismeretlenek. Végül arra a kérdésre, hogy mi az a sok és mi az a kevés ebben az újításban, az a megjegyzése, hogy ezen a téren, akár a filozófiában: a *progresszio szinte véghetetlen*. Van azonban mégis egy korlát, de ez nem magamagában az „usus“, amint Döbrenteiék mondják, nem is csak az analogia, a grammatikai helyesség stb., hanem „bizonyos aesthetikai szellem, mely vagy jólhangzás vagy rendesség, vagy frappánság által csinálja az effectumot“. Ezen úton jött be egy sereg szó a magyar, német, francia nyelvbe egyaránt. S ennek az elvnek a makacs hirdetésében Kölcsey odáig megy, hogy az „usus“-nak jogát, nemcsak a modern (német, francia) nyelvekben, hanem a klasszikaiakban is nagyon lekicsinyli, majdnem tagadja. Hol van szerinte a különféle provincialismussal megrakott magyar nyelvnek classica literaturája? „A köznép csak nem csinálhat usust, annyival inkább, mert a népnek ususa mérföldenként változik“.

Körülbelül ezek azok a főbb pontok, mondja Kölcsey, amiken az ő neologismusa nyugszik. Ami az új szavakat illeti, azoknak nem ellensége, amint az új szólásoknak sem. Kurtítás által nyert szavak vannak a nép nyelvében, régi íróinkban is. S mind ezekért könnyű megfelelni, mert ha nincs, mit tegyen mást az ember, minthogy kerítsen valahonnan. S ezzel a kérdéssel kapcsolatban bocsátkozik bele olyan szívesen még a Kazinczyhoz írott levelekben is azokba a gyakori magyar és főként latin szóelemzésekbe amelyek nemcsak bámúlatos sokoldalúságuk és mélységük, hanem részben ma is elfogadható helyességük révén nyelvészkedésünk történetében is figyelmet érdemelnek. Sőt később, amidőn kritikai törekvéseinek emelkedésével mindinkább a műbírálói térre megy át: akkor is éber figyelemmel kíséri nyelvészeti irodalmunk minden fontosabb mozdulatát vagy termékét. Újra meg újra hivatkozik az Antimondolat jogosultságára, s főntebb jelzett újító elveik helyességére. („Mi, mint az Idvezítő, felállítjuk a példát s azt

kiáltjuk: akinek szeme van lászson, és akinek füle van, halljon“.) Ellenfeleiket, szerinte az ő „antiquariusaikat“ nyugodtan hagyja zajongani, a harc nem hogy bántja már, sőt némi önelégültséggel tölti el. („Forrunk, tagadhatatlan, hogy szertelen forrunk, s ez azt teszi, hogy nem fogunk ott maradni, ahol most állunk“.) Nem sokat törődik a Beregszászy nagy port vert *Ó és Új magyar-jával* se, de annál nagyobb figyelemmel kíséri az ifjabb nyelvészek munkásságát, akiknek mindenekfölött azt ajánlja, hogy ne annyira irogassanak, mint inkább tanulgassanak, s ne a felületen állapodjanak meg. „Mindnyájunknak egyetlen egy munkánk van, s ez a *philologia*, s mindenképp úgy látszik, hogy ennek még jó ideig kell így tartani“. A boldogabb jövő képét azonban a maga pessimista hajlamával kissé nagyon későre rajzolja meg. „Ha a külső akadályokat elhárítja az Istenség, úgy a jövő század elején szép leszen majd az élet“. De egy jóslata, bármily ihletettnek és messzepillantónak látszik is, tévesnek bizonyult. Arra célok itt, amelyben azt jövendőli, hogy a mi nyelvünk ugyan poétai fog lenni s prózánk esztetikai kellemeikkel ragyogni, de verselő nyelvünk nem annyira s igen nagy poétáink nehezen lesznek“. A jó sors másképpen döntött. Költői nyelvünk legnagyobb géniusza a fehérvári iskola padjain már megírta első kísérleteit; egy századnegyed múlva meg a már politikai nagyságában is kibontakozott magyarság egén Tompa, Petőfi, Arany is sorba megjelennek, akiket az ő simeoni szeme ugyan már meg nem láthatott, de Vörösmartyt még boldogan üdvözölhette, nyelvének, költői diadalának őszülő fővel is igaz bámulója lehetett.

Kölcsey kritikai törekvései,

Körülbelül az ő nyelvújító törekvéseivel egyszerre és a Kazinczyhoz írott levelekben jelentkeznek először Kölcsey esztetikai és kritikai hajlamai is. Az a nevezetes forradalom, mely a nyelvújítás jegyében kiindulva hovatovább egész szellemi életünket megmozgatta: a megtisztított nyelv után az ízlés jogait is egyre erősebben kezdé hangsúlyozni. E kettőnek a kapcsolata ugyan eleve megvolt a Kazinczy szellemében is. Fordításai, bírálati, levélbeli tanításai bő és szapora útmutatókat foglalnak magukban. De bármily találók és részletezők, inkább alkalomszerűleg, egyéni véleményként s mindig valami

udvarias formában jelennek meg. S lényegileg alig egyebek, mint egy rendkívül fogékony és finom fej fogalmazásában a korabeli német elméletek visszhangjai. Arra már, hogy ezeket az elveket egyben vezető eszmékké, a nyelvújítás feladataival rokon törvényekké emelje nálunk, ahhoz már nem volt sem elég mély tudása, sem elég határozott és emelkedett jelleme. De ami a Kazinczy egyéniségéből hiányzott, annál fokozottabb mértékben megvolt a Kölcsyében, akinek ezirányú hajlamai már ifjúkori kísérleteiben is jelentkeznek. Gazdag nyelvészeti, régibb és újabb irodalmunkat egyaránt átölelő tanulmányai mellett párhuzamban ott találjuk a klasszikai és modern (német, francia, olasz) írók és költők, bölcselek és esztetikusok komoly és elmélyedő vizsgálatát. Most pedig, amint a nyelvújítás csatáit végig küzdötte és sokféle tanúsággal s egy magas szemkörből pillanthat át irodalmi életünk felett, mind éberebb figyelemmel fordul az ízlés és aiszthesis jegyében a kritika felé. Ehhez járulnak még, mint színtén nevezetes momentumok: a Szemere jótékony barátsága, aki ha nem is nagy elméleti tudással, de szerencsés ösztöneivel és ösztönző erejével állandó, nemes forrongásban tartja. Aztán az egyre mozgalmasabbá vált magyar író világ; végül, saját vallomása szerint: egyéni kedélyállapota, amely csekei magányában, a világtól szinte elszakadva, „örökös ingerlések közt“, ha másra nem, de a kritikaira, úgy látszik, alkalmas vala. „Recenziókat írhatok, mondja Kazinczynak, ingereltetve is“. S csakugyan 1815 elején már komolyan foglalkozik a Csokonai és Berzsenyi-bírálatokkal. Mellettük leveleiben szinte annyi az esztetikai és kritikai elem, akár a nyelvészeti. És amidőn Döbrentei, előre félve a hatástól, húzódozik a recenziók közzétételétől, Kölcsy ez nemcsak hogy gondolkodóba nem ejti, hanem eszményeinek a hevéttől szinte elragadtatva, így ír Széphalomra, egyszerre törve ki korabeli irodalmi viszonyaink, ferdeségeink és maradiságunk minden átka felett: „Vágnunk kell, ostoroznunk kell, s publicumunkat ezen nyommasztó indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magunknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem veszhet soha. Sőt a jó akkor tetszik ki leginkább, ha a rosszakat maga ellen ingerli“. S ha a föntemplített recenziók viharait a Kazinczyhoz írott levelek (mivel 1817 derekán váratlanul megszakadnak) már nem mutatják előt-

tünk, de igen is jellemzően azt a fokozódó és nagyszerű érdeket, amellyel Kölcsey ez örökös forradalmak között literatúránk korabeli viszonyait látja, megítéli, jövő fejlődése útjait kijelölni törekszik. „Fájlalni való, mondja egy helyt (1817 jún. 12.) hogy ez a mi literatúránk oly szűk, oly kicsiny, hogy nemcsak azon történetekhez képest, amelyben Gotsched és Bodmer pereit folytatnak oly csekély, hanem, ha felségsértés nélkül lehetne, néhány kevés s privát emberek Steckenpfindjének kellene gondolnunk“. Tehát ízlésben, tartalomban, nemzeti és egyetemes vonatkozásaiban is emelni és tágitani szeretné, ha kell: újabb irányokkal és forradalmakkal, amelyből irodalmunk megtisztulva és megnemesedve emelkedjék ki.

Kazinczy minden jelentősebb vállalatára ott van leveleiben a visszhang. Lelkesedve üdvözlí a „Tövisék és Virágok“ közzétételét; Dayka műveinek a kiadását; különös örömmel tölti el a Zrinyiász új életre keltésének a gondolata, amellyel kapcsolatban Tollíus közléseire is ő hívja fel a figyelmét a mesternek.¹ Sőt 1816 elején Szemerével együtt irodalmunk történetének és önéletrajzának a megírására buzdítja. Vajha legalább pályája emlékeinek egyrészét a papírra tenné! „Litteraturánk történeteibe — mondja — senki nem fűződött úgy, mint Uram Bátyám. Uram Bátyám Rádaytól és Molnártól fogva csaknem minden individuumokat ismert s később korú historikusainknak oly fonalat adhatna kezébe, amelyeket a Marmontel memoirjai a XV. Lajos korabeli francia litteraturára nézve. Én ugyan egy ily memoirt szeretnék néhány évek után kezembe venni s minek utána ezen mostani perek csillapodnak, annak segédje által a történeteket hideg vérrel fejtegetni“. Egyáltalán, tisztító és reformáló buzgalmában szeretné néha — saját szavaival szólva — „az egész világot recensealni“.

De hovatovább épp ez az irány vezeti rá arra az útra, amelyen haladva, magával Kazinczyval is akaratlan, bár természetesen ellenzékbe keveredik. Föltétlen igazságszeretete, amely előtt mindig az irodalom szentsége lebeg, napi hiúságokon

¹ Tollíus nevezetes helyét (Epistola Itineraria. MDCC. VI. 239—43; 245. és 250.) bár XVIII. századbeli történetíróink közül Bél (Nottia Hungariae 1735. I. k. 9. l.) és Katona (Historia Critica 1804. Tom. XIV. Vol. XXXIV. 590. l.) is ismerik, de biográfiai adalékul azt hisszük Kölcsey ajánlja először.

és érdekeken fölül álló jelleme, — magát a mestert is egy történeti perspektíva keretében látva már, — véletlenül is oly kifejezéseket ejt el, melyek az agg literátor érzékenységet mind jobban sebzik, s barátságukat a kölcsönös mentegetőzés és magyaráztatás ellenére is egyre jobban meglazítják.

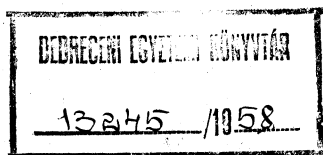
Már 1817 derekán elég kiméletes formában, de nyíltan elítéli Kazinczynak örökös apologiákat, recommendatiokat és complimenteket osztogató modorát, amelyből a legtöbbször úgylis csak kellemetlenségei támadnak. De nem helyesli azt a mindenáron és mindenkihez kész levélirogatását sem, noha ezáltal sok mindenfélének a tudomására juthat. Ő a maga részéről kevélyebb, semmint azért, hogy bizonyos híreket vegyen, más előtt csak lealacsonyulni is láttasson. Ezt hitte mindig és fogja is hinni. Aztán, ha azok a levelek Kazinczynak a holta után meg fognak jelenni, mit szól hozzájuk majd a maradék, az a mi maradékunk? „Mit fog érezni, gondolni, ítélni róla, ami trimphussá változtassa ezen élet szenvedéseit, áldozatait. Igaz, az az utókor előtti hír és becsület megérdemli, hogy érette minden becsületes ember fáradjon, túrjon, de egészen arra támaszkodni, attól többet várni, mint kell és lehet, ez az, ami már igen sokakat megcsala“.

S ha már ezek a mérsékelt s átlag a nemes barátság hangján ejtett megjegyzések is fájdalmasan érintik a mestert, mennyivel inkább azok a nyílt és bátor kritikák, amelyek egész pályája és írói működésének értéke felett hovatovább gyakrabban megjelennek Kölcsey tolla alatt. Így amidőn egy mélyenjáró, tartalmas levelében (1817 június 12.) mintegy a nyelvújítás eredményein pillanatra végig, helyel-közzel néhány régibb és korabeli íróra is elmondja a maga véleményét, egyszerre így szól: „Ha az Uram Bátyám munkáit recenseálni szerencsés lehetnék, sokakat fognék azokban kimutatni, melyekről az ótestamentom legjobb prophetájához hasonló bizonyossággal merném jövendőlni, hogy azok a maradékra nem mennek által“. Majd később, amikor Kazinczy összes műveit akarja kibocsátani, tiszteletreméltó szerénységgel, legkevésbé, „mintha vezérelni akarná mesterét“, de nyíltan kimondja, hogy a IX. kötet újabb kiadását nem tartja okvetlen szükségesnek. Nem minden kritikán fölülieknek a fordításait, hogy az „epochára is figyelemmel kell lenni az írónak, mert ma már inkább „orgi-

nálok“ kellene a közönségnek, mintsem átültetések“. Nyíltan kimondja, hogy a Gessner egy kissé cifra, Yorick sokat vesztett azzal, hogy nem franciából fordította át, hogy legjobbnak most is a Marmontelét tartja. Általában a fordítás csak úgy jó, „ha az író a maga eredeti színében tehetjük által a mi földünkre“. Eredeti munkái között pedig legszebbek, valóban szépek az „Erdélyi Levelek“.. „Higyje meg nekem Uram Bátyám, hogyha valaha ezen mi literaturánk virágozni fog, akkor ezen levelekről fogják a Kazinczy nevét emlegetni, mikor sok más dolgozásai elfeledtetnek“.

Ám ezek a dolgok, bármily köszönettel látszik őket fogadni Kazinczy, nem a rokonszenvet növelik már köztük, hanem a rég lappangó elhidegülést. Ehez járul még a szenvedelmes *Íliási-pör* minden kellemetlensége,² melynek a végén, bár a fájdalom és engesztelődés érzetében mindent megtesz Kölcsey a békülésre, hiába, mint ő maga mondja: „a megtörténtet meg nem törtéنتé senki nem teheti“. Ezzel a mester és a mesternél is nagyobb tanítvány útjai végképp elszakadnak egymástól. Kazinczyé után jó a Szemere hatása s Szemerével együtt talán legszebb szakasza egész literátori pályájának : a *kritikai* és az *esztetikai*.

² Lehetetlen, hogy ezt a méla és gyönyörű akkordját a vitának, amely nemes páthoszával a Berzsenyi és Kazinczy-féle emlékbeszédek legmegragadóbb helyeire emlékeztet, ide ne iktassuk: „Ime elmondvám, amit Kazinczynak kikelésére felelnem kelle; de elmondván sok fájdalommal. Fáj nekem pörben lenni azzal a férfiúval, akinek igyekezetei, oly nálam jobbakat és erősebbeket, a szép után lángra gerjesztettek; aki nyelvünk stylistikájára tagadhatatlan és eltörülhetetlen befolyással munkálkodott; aki nekem ifjúságom reggelén a maga barátságát ajándékozta s kinek ügyéért (az önértés felmelegülésével mondom ezt) én sokat szenvedtem. Azonban a megtörténtet meg nem törtéنتé senki sem teheti. Fellobbanásé a hiba, elcsendesülésé a helyrehozás. Megbántott ő engem? Ím elégtételt vettem. Megbántottam én őtet? Bizonyosan elégtételt vett ő is. Kezemet nyujtom az engesztelésre s literátori pályánk első bajnokáért kevesebbet tennem nem lehet“.

Lot: $\frac{I 82}{1911.}$